

Energiescenario's

Gaat in 1985 het licht uit? Of wat moeten we doen om het brandend te houden? Dit waren de vragen die — wat meer sophisticated — aan de orde werden gesteld op de conferentie die het Energieonderzoek Centrum Nederland onlangs in Utrecht organiseerde over „scenario's voor de Nederlandse energievoorziening”. Er was uitdrukkelijk geen sprake van voorspellingen ten aanzien van de Nederlandse energievoorziening, maar van scenario's. Niet „hoe zal het zijn”, maar „hoe zou het kunnen worden onder bepaalde veronderstellingen”, was de vraag die de verschillende sprekers zich stelden. Daarmee is al direct de vrijblijvendheid van de „scenario-approach” aangeduid. Men kan onder zeer uiteenlopende veronderstellingen allerlei mogelijke toekomst schetsen (en dat werd gedaan), maar scenario's op zich zijn zinloos als er geen beslissingen over te volgen strategieën op worden gebaseerd.

De problemen met betrekking tot de energievoorziening zijn bekend. Verscheidene studies (WAES, OESO, CIA) hebben aangetoond, dat zich na 1985 tekorten aan primaire energiedragers gaan voordoen. De vraag naar energie blijft sterk stijgen, ook al wordt een actief besparingsbeleid gevoerd. Het aanbod gaat stagneren. De OPEC-landen zullen vrijwel zeker beperkingen aan hun olie- en gasproductie opleggen. Kernenergie stuit op bijna onoverkomelijke politieke bezwaren. Van alternatieve energiebronnen (zonne-, wind-, geothermische energie enz.) valt voor het jaar 2000 geen toepassing op grote schaal te verwachten. De enige fossiele brandstof die in grote hoeveelheden beschikbaar is, is steenkool. Toepassing van steenkool op grote schaal zou echter vereisen dat tientallen of zelfs honderden nieuwe mijnen worden geopend, een gigantisch transportsysteem wordt opgezet en bevredigende oplossingen worden gevonden voor de afval-, luchtvervuilings- en zelfs klimatologische problemen. Om rond 1985 op grote schaal op steenkool te kunnen overschakelen, zouden reeds nu beslissingen in die richting moeten worden genomen. Men is overigens al wel begonnen met de bouw van met kolen te stoken elektriciteitscentrales en grote oliemaatschappijen baseren hun beleid erop, dat steenkool de nieuwe evenwicht brengende energiebron wordt.

De scenario's die in Utrecht op basis van deze uitgangspunten werden gepresenteerd, liepen zeer sterk uiteen. De verschillen waren vooral afhankelijk van de veronderstellingen die werden gemaakt ten aanzien van de mate van economische groei en de mogelijkheden tot energiebesparing. Aan de ene kant was er het hoge scenario voor West-Europa van WAES 1) met een gemiddelde economische groei tot 1985 van omstreeks 4% en met een terughoudend overheidsbeleid ten aanzien van energiebesparingen. Aan de andere kant was er het „vergeten scenario” van Ir. T. Potma 2) dat uitgaat van een stilstand van de economische groei binnen enkele jaren en van een zeer veelomvattend besparingsprogramma waaraan absolute prioriteit wordt gegeven.

Potma komt tot een totaal binnenlands verbruik van energie dat in 2000 ruim 30% lager ligt dan het verbruik in 1975. Daarmee was Potma's scenario ongetwijfeld het meest heroïsche en het is niet verwonderlijk dat veel vraagtekens werden geplaatst bij zijn veronderstellingen en de manier waarop deze economisch zijn onderbouwd. Nu moet worden vooropgesteld dat geen van de overige scenario's economisch onderbouwd was; slechts Potma heeft daartoe een eerste poging gedaan. Niettemin is zo'n onderbouw onmisbaar, wil een energiescenario enige reële

betekenis krijgen als hulpmiddel voor het uitstippelen van strategieën en het nemen van daarop gebaseerde beslissingen. Ik zal proberen in kort bestek enige problemen aan te geven waarop men stuit bij het economisch funderen van een energiebeleid op lange termijn.

Allereerst is van belang de ontwikkeling van de economische groei. Alom heerst er bezorgdheid over de lage groeicijfers van de laatste jaren. Door de oplopende werkloosheid en de spanningen die ontstaan door de geringe stijging van de beschikbare inkomens zal de bereidheid om een nulgroei ingang te doen vinden, minimaal zijn. Dit geldt in nog veel sterkere mate voor ontwikkelingslanden dan voor ontwikkelde landen. Dat binnen enkele jaren op wereldniveau aan de economische groei op vrijwillige wijze een einde zal worden gemaakt, moet dan ook uitgesloten worden geacht. Hoogstens kan in ontwikkelde landen als Nederland een zekere verschuiving in de waardering worden bereikt van materiële naar immateriële welvaart (beter milieu, meer vrije tijd enz.) zoals Potma bepleit, al is nog lang niet zeker of voor een beleid in die richting op korte termijn de benodigde consensus kan worden gevonden. In elk geval lijkt men zich nog onvoldoende te realiseren, welke maatschappelijke spanningen een rigoureuze afremming van de economische groei kan oproepen.

Een tweede punt van belang is het verband tussen economische groei en groei van het energieverbruik. Alle scenario's gaan uit van een positief verband. Daarbij wordt een geringe substitutiemogelijkheid tussen energie en andere produktiefactoren verondersteld. Naar mijn mening worden wat dit betreft belangrijke mogelijkheden nog niet voldoende onderkend. Het moet mogelijk zijn in belangrijke mate energie in het produktieproces te vervangen door andere produktiefactoren als arbeid (thans overvloedig aanwezig), kapitaal (in de vorm van energiebesparende investeringen) en inventiviteit (m.n. Potma verwacht hiervan veel). Daarvoor zal wel meer inzicht nodig zijn in de energie-inhoud van allerlei produkten en in het totale energieverbruik van allerlei produktieprocessen. De mate waarin de genoemde substitutie zal optreden, zal uiteraard samenhangen met de relatieve prijzen van de betreffende produktiefactoren. Naar deze substitutiemogelijkheden is nog weinig onderzoek gedaan.

Een derde punt betreft de mogelijkheid van energiebesparing. Hierbij is niet alleen de politieke bereidheid tot het nemen van besparingsmaatregelen van belang, maar meer nog wellicht het economisch rendement van besparingsinvesteringen, dat uiteraard weer afhankelijk is van de prijs van energie. De hamvraag hierbij is, zoals congresvoorzitter Dr. Ir. Hoog opmerkte, die van de penetratiesnelheid van besparingen: hoe lang duurt het, voordat een omvangrijk besparingsbeleid van de grond kan komen en effectief is?

Het is jammer dat men aan deze essentiële vragen in Utrecht nauwelijks is toegekomen. Immers, zolang daarover niet meer duidelijkheid bestaat, kunnen geen beslissingen worden genomen en kan men niet meer doen dan alle energieopties open te houden. En dat kost nogal wat economische en maatschappelijke inspanning.

L. van der Geest

1) *Energy, global prospects 1985-2000*. Report of the Workshop on Alternative Energy Strategies, 1977.

2) Theo Potma, *Energiebeleid met minder risico*. Amsterdam, 1977.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Energiescenario's	1097
Column Verantwoordelijke ondernemer, door Prof. Dr. N. H. Douben	1099
<i>Prof. Dr. P. J. L. M. Peters:</i> De kernvraag blijft: in welke mate neo-keynesiaans, in welke mate neo- klassiek?	1100
Vacatures	1103
<i>Mr. J. M. A. Berkvens:</i> Reële loonvoet, productie en werkgelegenheid	1104
<i>Drs. H. van der Laan:</i> Over de sectorale differentiatie van de reële arbeidskostenontwikke- ling	1105
<i>Drs. L. J. M. van den Ende en Drs. H. G. van Gemert</i> Inkomensprijzen en inkomensverdeling	1110
Geld- en kapitaalmarkt De betalingsbalans: enkele ontwikkelingen, door Drs. Z. J. Hollestelle	1117
Ingezonden Duurdere energie niet compenseren?, door Dr. K. Zijlstra, met naschrift: Isonutscurven en vishengels, door Dr. A. A. de Boer	1119
Boekennieuws Dr. W. J. de Ridder: Liquiditeitsanalyse en liquiditeitsbeleid in de onder- neming, door Prof. Dr. J. L. Bouma	1122
J. Freear: Financial decisions in business, door Drs. J. Dijkstra ...	1123
Mededeling	1124

Bij de redactie van
ECONOMISCH STATISTISCHE BERICHTEN
is plaats voor een

ADJUNCT-REDACTEUR-SECRETARIS

Voor deze functie wordt een jonge econometist(e) gezocht met een brede belangstelling. Hij/zij moet tot kritisch oordelen in staat zijn en over een goede stijl beschikken. Zij die op korte termijn afstuderen, kunnen ook solliciteren.

Eventuele inlichtingen kunnen worden verkregen bij Drs. A. de Wit, tel. (010) - 14 55 11, toestel 3771.

Sollicitaties met uitvoerige gegevens te richten aan Drs. P. J. Montagne, algemeen secretaris van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut, Burg. Oudlaan 50, Rotterdam-3016.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Verantwoorde- delijke ondernemer

Wanneer vertrouwde zaken veranderen en ter discussie staan, wordt men zich vaak in korte tijd bewust van de beperktheid die aan begrippen en doelstellingen ten grondslag ligt. Vooral de concrete inhoud van sociaal-economische variabelen wil nog wel eens door allerlei (belangen)groeperingen worden verdedigd met argumenten die uit een voorbije periode stammen. Toepassing van nieuwe opvattingen in het maatschappelijke vlak heeft meestal dan ook pas plaats, wanneer de beperktheid van de bestaande invulling door veel discussie duidelijk is gemaakt en voorstellen voor een andere opvatting ook vanuit „de praktijk”, met klem worden verdedigd. Dit laatste betekent grofweg, dat er zich in de werkelijkheid allerlei omstandigheden voordoen op grond waarvan op zijn minst aannemelijk wordt, dat de realiteit tot een herbezinning dwingt. Wordt dit in ruime kring ervaren, dan wordt de vertrouwde opvatting soms snel aan het wankelen gebracht.

Een kwestie die de laatste jaren in ons land veel aandacht heeft getrokken, is de verantwoordelijkheid van de ondernemer. Juist nu allerlei verschijnselen in de economie ter discussie staan, is ook de organisatie van de ondernemingsgewijze productie en de (maatschappelijke) functie van de ondernemer in het zoeklicht van de kritiek terecht gekomen. Soms is zelfs gesproken van de „betwiste” ondernemersfunctie.

In deze maalstroom van sociaal-economische veranderingen in het denken over de onderneming is de relatie onderneming-maatschappij centraal komen te staan. Met name de (invloed) van maatschappelijke veranderingen op het gebeuren binnen de onderneming heeft veel belangstelling gewekt. Zozeer is het zoeklicht daarop in de afgelopen jaren gericht geweest, dat pessimisten wel eens gezegd hebben, dat het einde van de onderneming in zicht zou zijn. Eén van de werkgeversorganisaties heeft daar echter anders tegenaan gekeken, want ongeveer twee jaar geleden gaf het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond

voor zijn leden een discussienota uit die *Ondernemen in verantwoordelijkheid* tot onderwerp had. Binnen deze organisatie is intussen een discussie op gang gekomen die heeft geleid tot een samenbundeling van de opvattingen van deze werkgevers in een nieuwe brochure: *Verantwoordelijkheden voor onderneming en ondernemer*.

Aanvaard wordt een model van organisatie van het economisch leven waarin zowel de ideologie van het communisme als die van het laissez-faire kapitalisme wordt verworpen. Volgens de christelijke werkgevers kunnen vrijheid en sociale gerechtigheid onder geen van beide stelsels worden bereikt; vandaar hun afwijzing. Ook deze ondernemers is duidelijk geworden, dat de „verantwoordelijke maatschappij” waarnaar ook zij op weg willen, geen automatisch resultaat is van het huidige productieproces. Om dit doel te bereiken wordt veel meer van de ondernemer en de onderneming vereist dan continuïteit en het voorzien in goederen en diensten die de afnemers vragen. Binnen de muren van de onderneming zal de wijze waarop de mensen concreet hun streven naar welvaart invullen, dus vorm en inhoud geven, ook tot uitdrukking komen. Vooral de kwalitatieve aspecten die met de produktiefactor arbeid samenhangen, vragen van de ondernemer steeds meer aandacht. Het is niet zo verwonderlijk dat ondernemers nu tot de conclusie komen, dat de tijd definitief voorbij is dat ondernemingen door opvoering van productie en produktiviteit „vanzelf” de sociaal-economische doelstellingen van de samenleving dienen. Nu een redelijk hoge produktie per hoofd bereikt is, gaan andere elementen van het zich wel bevinden van de werknemers een hogere prioriteit krijgen. Vandaar dat de toekomstige ondernemer er niet mee klaar is, als hij zijn zaak goed draaiende weet te houden.

In hoeverre bij een zeer groot aantal ondernemers de gevolgen van de op

papier gezette doelstellingen bewust worden meegevoerd in hun dagelijkse beleid in de komende jaren, is ook voor het NCW nog een open vraag. Toch moet een discussie zoals die onder een aantal ondernemers van deze organisatie is gevoerd, niet worden onderschat. Alleen al het publiceren van de resultaten van de discussienota brengt dit werkgeversverbond in een kwetsbaarder positie — gezien vanuit de eigen opstelling — dan wanneer het resultaat van de debatten binnenskamers zou zijn gebleven. Nu kunnen de overige sociale partners, en met name de werknemersorganisaties, zich immers terecht beroepen op bepaalde passages uit de brochure, wanneer kwesties als effectieve zeggenschapsverhoudingen, kwaliteit van de arbeid, aanvaardbare inkomensverschillen, eisen ten aanzien van het milieu, schaarste aan grondstoffen en energie, en internationale arbeids- en welvaartsverdeling aan bod komen. Volgens de brochure kan de ondernemer die verantwoord wil ondernemen, deze zaken niet langer als randvoorwaarden beschouwen. Rekening houden met deze vraagstukken in zijn ondernemingsbeleid wordt onvoldoende geacht; de verantwoordelijke ondernemer zal daadwerkelijk moeten meewerken aan de oplossing van deze problemen.

Als dit alles serieus bedoeld is — en waarom zou daaraan getwijfeld moeten worden? — dan heeft de ondernemingsgewijze productie in ons land toekomst. De kloof tussen brochure en praktijk zal dan echter veel nauwer moeten worden dan zij nu is; ondernemers én werknemers dienen die vernauwing waar te maken.

De kernvraag blijft: in welke mate neo-keynesiaans, in welke mate neo-klassiek ?

PROF. DR. P. J. L. M. PETERS

De collegae Driehuis en Van der Zwan hebben in de afleveringen van ESB van 31 augustus en 7 september jl. scherpe kritiek uitgeoefend op de analytische achtergronden met name van de recente nota's van de commissies CEC en CED. En passant moest ook het CPB, althans het intussen roemruchte Vintaf-model, het ontgelden. Aangezien zowel de CEC- en CED-rapporten als de analysemethoden van het CPB zeer wezenlijk zijn bij de oordeelsvorming over het te voeren beleid voor de komende vier of vijf jaar, provoceert het in soms scherpe bewoordingen gestelde artikel van Driehuis en Van der Zwan tot discussie. In die provocatie is de eigenlijke betekenis van het artikel gelegen. Vandaar dat ik graag gevolg geef aan de uitnodiging van de ESB-redactie om erop te reageren.

Liever zou ik zijn ingegaan op een positief gerichte bijdrage van de auteurs tot de analyse van de huidige economische problemen. Een dergelijke bijdrage ontbreekt evenwel te enen male. Toch zou een zo afwijzende opvatting als Driehuis en Van der Zwan over de „officiële” economische analyses ten toon spreiden, iets positiefs vergen. Hun artikel bevat echter in hoofdzaak een negatieve kritiek op de analyses en methoden van de genoemde instanties. Dat is onvoldoende, omdat iedereen wel weet dat er aan welke methode en aan welk model dan ook, allerlei bezwaren kleven. Het beleid — ten dienste waarvan CEC, CED en CPB staan — kan op het verhelpen daarvan door de strenge wetenschap niet wachten. Het is zeker dat in de huidige tijd van snelle veranderingen op het gebied van de technologie, de arbeidsverhoudingen, de schaarsteverhoudingen, de algemene materiële welvaart enz., dat wachten vergeefs zou zijn en in elk geval te lang zou duren. Degenen die met het beleid en de voorbereiding daarvan zijn belast, gaan terecht alvast verder. Daarbij hebben zij de wijsheid niet in pacht, ook al beschikken zij over de deskundigheid en ervaring van het nog steeds onovertroffen CPB. Wel staat voor mij vast dat de door Driehuis en Van der Zwan bekritiseerde commissies naar beste weten op grond van de inzichten van het moment hebben gehandeld. Daarom betreurt ik het dat de beide auteurs door enkele uitlatingen de wetenschappelijke integriteit, althans de competentie, van de al enkele malen genoemde instanties in het geding hebben gebracht. Dit zou het klimaat voor een zakelijke discussie kunnen verslechteren. Om daaraan in geen geval mee te werken zal ik niet in detail ingaan op alle opmerkingen die Driehuis en Van der Zwan aan het adres van CEC en CED maken. Evenmin zal ik hun kritiek op het Vintaf-model punt voor punt onderzoeken. Het gaat immers niet om het gelijk of ongelijk van deze of gene op onderdelen van de analyse. Belangrijker lijkt het om nog eens na te gaan wat het kernprobleem bij de analyse van de economische situatie van het ogenblik en van de economische ontwikkeling voor de korte en middellange termijn is, om vervolgens te bezien in hoeverre de kritiek van Driehuis en Van der Zwan het kernprobleem raakt. Voor dat doel zal een globale benadering toereikend blijken te zijn.

Het gaat om de vraag naar arbeid

Eerst zij gezegd dat Driehuis en Van der Zwan een aantal

behartenswaardige opmerkingen maken. Zo onderschrijft ik bijv. hun stelling dat de hoogte van het maximaal toelaatbare financieringstekort van de overheid nooit goed is gefundeerd. Daarvoor is inderdaad de monetaire sector in alle CPB-modellen te summier. Dat geldt niet alleen voor Vintaf. Verder zal iedereen het wel eens zijn met hun stelling dat een sectormodel op zichzelf beschouwd de voorkeur zou verdienen boven een macro-analyse. Dat spreekt voor zichzelf. De moeilijkheid is dat de bouw van een dergelijk decisiemodel, dat voorzien is van de noodzakelijke instrumentvariabelen, thans in Nederland nog (?) op statistische problemen stuit.

Tegenover deze en andere verstandige opmerkingen van Driehuis en Van der Zwan hebben zij het naar mijn mening belangrijkste punt, dat in een kritische beschouwing over de beleidsvoorbereiding stellig niet had mogen ontbreken, gemist. De genoemde auteurs suggereren namelijk dat er thans een aantal alternatieve (elkaar uitsluitende?) theorieën beschikbaar is, waaruit niet op objectieve gronden een keuze zou kunnen worden gedaan. Naar mijn mening komt evenwel de actualiteit van het neo-keynesiaanse - neo-klassieke model uit de statistische gegevens duidelijk naar voren. Dat hoop ik in het hiernavolgende te laten zien.

Het uitgangspunt van alle betrokken beleidsinstanties is dat het sociaal-economisch beleid voor de korte en middellange termijn vooral gericht dient te zijn op de bestrijding van de werkloosheid en wel door middel van een vergroting van de vraag naar arbeid. Aan een eventuele regulering van het arbeidsaanbod ten dienste van een anti-werkloosheidsbeleid kan vanwege de vele op te lossen problemen pas veel later worden gedacht. *Anti-werkloosheidsbeleid* is vooralsnog identiek met *werkgelegenheidspolitiek*. Noodgedwongen overigens, omdat de kennis over de factoren welke het arbeidsaanbod bepalen nog maar zeer summier is. Dat geldt niet alleen voor 1977, maar nog veel sterker voor de latere jaren, waar het beleid vooral op gericht zou moeten zijn.

Wie een werkgelegenheidspolitiek op middellange termijn wil voeren, behoeft in de eerste plaats inzicht in de factoren welke hoofdzakelijk de vraag naar arbeid determineren. Het is jammer dat Driehuis en Van der Zwan dit niet met zoveel woorden als de kernvraag van de actuele economische analyse aanduiden. Wel beschouwen zij de verschuiving van de neo-keynesiaanse naar een neo-klassiek-neo-keynesiaanse benadering in de CPB-modellen toch ook als een opmerkelijke gebeurtenis. Daaruit valt af te leiden dat ook voor hen de

specificatie van de vraagfunctie naar arbeid een centraal probleem is: Immers, de kern van die verschuiving in de CPB-modellen is juist, dat de vraag naar arbeid niet meer uitsluitend of in hoofdzaak door de effectieve vraag en in het verlengde daarvan door de omvang van de produktie wordt bepaald, maar dat tevens de beschikbaarheid van arbeidsplaatsen in de vorm van kapitaalgoederen een belangrijke rol speelt.

Een eenvoudige en weinig originele formule — die ook verderop in mijn artikel van pas komt — kan helpen om een en ander te verduidelijken. De betekenis van de symbolen is als volgt:

- l : jaarlijkse groeivoet van de arbeidsvraag in bedrijven;
- k : jaarlijkse groeivoet van de beschikbare kapitaalgoederenvoorraad (proxy van het aantal beschikbare arbeidsplaatsen) in bedrijven;
- y : jaarlijkse groeivoet van het produktievolume in bedrijven;
- a_y : elasticiteit van de arbeidsvraag t.o.v. de produktie van bedrijven;
- a_k : elasticiteit van de arbeidsvraag t.o.v. de voorraad kapitaalgoederen;
- l_{aut} : autonome component in de groeivoet van de arbeidsvraag van bedrijven.

Tussen deze grootheden kan het volgende, vooralsnog tautologische verband worden gepostuleerd:

$$l = a_y \cdot y + a_k \cdot k + l_{aut} \quad (1)$$

De bepaling in concreto van de parameters a_y, a_k en l_{aut} is een moeilijke en omstreden aangelegenheid. De problemen worden met name veroorzaakt, doordat de meting van het volume van de beschikbare kapitaalgoederen via directe waarneming onuitvoerbaar is. Daarvoor gelden niet alleen statistisch-organisatorische doch ook fundamenteel-theoretische gronden. Niettegenstaande alle statistische en theoretische bezwaren is ook in het Vintaf-model de beschikbare kapitaalgoederenvoorraad als proxy voor het aantal beschikbare arbeidsplaatsen voor een reeks van jaren berekend. Daarvoor waren een groot aantal veronderstellingen, deels ook van micro-economische aard, nodig waarvan per stuk bekeken het realiteitsgehalte niet zo groot lijkt. In elk geval werden de bedoelde veronderstellingen niet of nauwelijks aan de werkelijkheid getoetst. In dit verband denk ik bijvoorbeeld aan de afstootconditie van onrendabel geworden kapitaalgoederen, aan de veronderstelde aard van de technische vooruitgang, aan de aangenomen constantheid van de technische vooruitgang over een lange reeks van jaren, aan de aanname voorts van de constante kapitaalcoëfficiënt en in het verlengde daarvan aan het abstraheren van technologische substitutiemogelijkheden, het min of meer uit de lucht gegrepen schema van de technische slijtage enz.

Driehuis en Van der Zwan hebben ongetwijfeld gelijk als zij stellen dat de genoemde en eventueel ook nog andere veronderstelde mechanismen op micro-niveau niet, of op een andere manier dan in Vintaf is aangenomen, functioneren. Ook naar mijn mening is een al te vergaande micro-economische interpretatie van een globaal macro-economisch model zoals Vintaf is, misleidend en overbodig. Het Vintaf-model is niet meer dan een *algoritme*, waarmee een hypothetische kapitaalgoederenvoorraad kan worden berekend, die, ingezet bij de schatting van de coëfficiënten van een arbeidsvraagfunctie, waarvan formule (1) een voorbeeld is, een plausibele en significante verklaring in statistische zin van de vraag naar arbeid oplevert.

Dit alles neemt niet weg, dat we om de belangrijkste hypothese die in het Vintaf-model steun vindt, nl. dat er gedurende de jaren tussen 1960 en 1975 een aanzienlijke verkorting van de economische levensduur en bijgevolg een versnelling van de afstoot van outillage zou zijn opgetreden, moeilijk heen kunnen. Tot deze conclusie kom ik op grond

In *ESB* van 31 augustus en 7 september jl. stond het artikel van de hoogleraren Driehuis en Van der Zwan, „De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien”. De redactie nodigde een aantal deskundigen uit op dit artikel te reageren, waarna Dr. Driehuis en Dr. Van der Zwan een naschrift zullen schrijven. In *ESB* van 19 oktober was de reactie van Prof. Dr. A. J. Vermaat opgenomen, in *ESB* van 26 oktober de reactie van Prof. Dr. T. Kloek. Deze week wordt afgedrukt de bijdrage van Dr. P. J. L. M. Peters, hoogleraar economie aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

van onderstaande analyse waarbij het aantal niet-getoetste veronderstellingen van micro-economische aard aanzienlijk kleiner is dan in Vintaf. De enige noodzakelijke veronderstelling is dat in de jaren tussen 1960 en 1975 de economische levensduur gestaag — ik heb aangenomen volgens een lineaire rij — is gedaald. Daarbij kan in *eerste instantie* de vraag open blijven, in hoeverre de veronderstelde gestage daling van de economische levensduur van de kapitaalgoederen, in causaal verband kan worden gebracht met de eveneens gestage stijging van de reële arbeidskosten, tot uitdrukking komend bijvoorbeeld in de ontwikkeling van de AIQ in die jaren. Ik kom daarop nog terug.

Schatting van de vraagfunctie naar arbeid

Door mij uitgevoerde berekeningen wezen uit dat de beste „statistische aanpassingen” van de vraagfunctie naar arbeid in bedrijven kan worden verkregen, indien men ervan uitgaat dat in 1960 de berekende economische levensduur van kapitaalgoederen gemiddeld 20 jaar bedroeg om in de loop der jaren — geleidelijk dalend — in 1975 een waarde van ca. 16 jaar te bereiken. Als „beste” veronderstelling ten aanzien van de technische levensduur van de kapitaalgoederen gold een halveringstijd van 17 jaar. Dit betekent dat door allerlei uitval om niet-economische redenen, van een jaarlaag van kapitaalgoederen, de helft na 17 jaar teloor is gegaan 1).

Rekening houdend met dit technisch afschrijvingschema kan op ieder tijdstip worden berekend welk gedeelte van de bruto-investeringen die vóór het bedoelde tijdstip werden gedaan, nog over is. De kapitaalgoederenvoorraad in 1960 kan dan worden berekend door de twintigjarige voortschrijdende som te nemen van de in 1960 nog resterende investeringen van vóór dat jaar. Deze procedure is vervolgens herhaald voor 1961, 1962 enz., zij het dan dat de periode waarover de

1) Op aanvraag kan in beperkte mate een researchmemorandum met een precieze beschrijving van de aanpassing van de vraagfunctie naar arbeid worden toegestuurd. De volgende reeksen werden bij de aanpassingen gebruikt.

Jaar	1961	1962	1963	1964	1965	1966
y	3,4	4,3	4,0	9,9	5,8	2,8
k	10,3	10,0	8,9	8,2	7,0	6,4

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
	5,8	6,9	6,8	7,1	4,0	3,6	6,1	2,1	-1,8
	5,5	6,5	5,9	7,9	5,7	3,2	4,4	4,8	3,5

Bron: y: CPB, Occasional Papers, nr. 12.
k: eigen berekeningen.

voortschrijdende som van de bruto-investeringen moet worden berekend, van jaar op jaar korter moet worden genomen. In 1975 bedraagt deze periode, zoals gezegd, ca. 16 jaar. Aldus ontstaat een tijdreeks die het verloop van de berekende kapitaalgoederenvoorraad tussen 1960 en 1975 beschrijft. Deze tijdreeks kan vervolgens dienen voor de schatting van de vraagfunctie van arbeid. Het resultaat was als volgt:

$$l = 0,12 y + 0,39 k - 2,57 \quad (2)$$

De correlatie-coëfficiënt R had de hoge waarde van 0,925, terwijl de regressie-coëfficiënten op het 5%-niveau significant waren. Ook overigens (multicollineariteit, autocorrelatie e.d.) was de aanpassing naar gangbare econometrische maatstaven in orde. Frappant was verder dat de statistische fit op basis van mijn zeer eenvoudige schema bij de berekening van de kapitaalgoederenvoorraad in statistisch opzicht beter was dan op basis van de berekende kapitaalgoederenvoorraad in Vintaf. Te vermelden valt verder dat het significantieniveau van a_k (= 0,39) hoger was dan van a_y (= 0,12). Prettig is ook dat alle geschatte coëfficiënten het theoretisch juiste teken hebben: de arbeidsvraag neemt toe, indien produktievolume en kapitaalgoederenvoorraad stijgen. Vanwege de voortdurende stijging in de arbeidsproductiviteit dient de autonome component in de arbeidsvraag inderdaad negatief te zijn. Overigens blijken de verkregen resultaten weinig gevoelig te zijn voor veranderingen in het technische en economische levensduurverloop (zie ook Mr. Berkvens, blz. 1104 van dit nummer van *ESB*).

Om niet in een eerder gewraakte fout van een al te vergaande interpretatie (hinein) te vervallen, lijkt het beter het hier maar bij te laten. Vastgesteld zij dat (2) een vraagfunctie naar arbeid is die aan gangbare econometrische criteria voldoet, die ook een goed theoretisch fundament heeft, terwijl voorts de orde van grootte van de geschatte parameters in overeenstemming is met de schattingen van anderen, evenals met globale directe waarnemingen.

Wie evenwel de bovenstaande relatie grosso modo accepteert, moet ook erkennen dat de groei van de beschikbare kapitaalgoederenvoorraad weliswaar niet de enige, maar wel een dominerende determinant voor de ontwikkeling van de arbeidsvraag is, ook in de jaren 1974 en 1975, niettegenstaande de al of niet vermeende onderbezetting van de outillage in die jaren.

Interessant is de toepassing van de gevonden vraagfunctie naar arbeid ten behoeve van de prognose van de arbeidsvraag voor 1977 en 1978. Daarbij ben ik uitgegaan van de investeringsvolumina voor die jaren alsmede van de groeicijfers van de produktie van bedrijven, zoals die vermeld staan in de *MEV 1978*. Verder heb ik aangenomen, dat ten gevolge van de matiging in de reële arbeidskosten, die na 1975 is geëffectueerd, de economische levensduur van de kapitaalgoederen na dat jaar constant is gebleven. Onder die omstandigheden kan voor 1977 en 1978 een *daling* van de arbeidsvraag worden verwacht van resp. -0,62 en -0,69%. Dat is aanzienlijk pessimistischer dan de verwachtingen volgens *MEV 1978* voor die jaren: resp. 0% en -0,5%.

Onderbezetting

Moet er bij dit alles dan geen rekening gehouden worden met de onderbezetting van de outillage in 1976 en 1977? Moet met name in perioden van onderbezetting het gewicht van de effectieve-vraagcomponent in de werkgelegenheidsfunctie niet groter zijn dan in tijden van een meer volledige bezetting van de produktiecapaciteit? Het antwoord moet luiden dat zulks uit de statistische analyse niet blijkt. De aanpassing van de vraagfunctie van arbeid is in tijden van veronderstelde overbezetting niet beter of slechter dan in tijden van onderbezetting. Overigens moet in dit verband worden opgemerkt dat een *algemene* onderbezetting van de outillage statistisch

moeilijk aantoonbaar is. Een enquête zoals bijv. de conjunctuurtest, kan daarover geen uitsluitsel geven. Het gaat nl. niet om de louter *technische* over- of ondercapaciteit, maar over de *economische* over- of ondercapaciteit van de *renderende* kapitaalgoederen. Daarover bestaat in Nederland helaas geen statistische informatie.

Iets anders is natuurlijk dat bepaalde sectoren, zoals bijv. de scheepsbouw en staal, duidelijk te kampen hebben met overcapaciteit, ook in economische zin. Even duidelijk is het dat in deze sectoren de werkgelegenheid niet zal toenemen als de hoeveelheid renderende kapitaalgoederen aldaar, hetzij door nieuwe investeringen, hetzij door een geringere uitstoot van andere jaargangen, wordt vergroot. De duidelijk eigen problematiek van de genoemde sectoren, vraagt om een geëigend sectoraal beleid. Dat betekent evenwel niet, dat voor het grootste deel van het bedrijfsleven de gepostuleerde arbeidsvraagfunctie ook voor de komende jaren niet zou opgaan. Nogmaals, uit de (statistische) ervaring in het recente verleden blijkt daarvan niets.

Het is niet mijn bedoeling om bij deze gelegenheid alle aspecten van de arbeidsvraagfunctie te behandelen. Het ging er mij vooral om Driehuis en Van der Zwan te laten zien, dat ook nu nog, met medeneming van de nieuwste cijfers, een in statistische zin bevredigende arbeidsvraagfunctie kan worden opgesteld, waarin al of niet bij onderbezetting van de outillage, de beschikbaarheid van de kapitaalgoederen, naast het produktievolume, een significante verklarende variabele is. Dit is in overeenstemming met de postulaten van de neoklassieke theorie. Veel van de micro-economische veronderstellingen van Vintaf kunnen daarbij worden gemist. Daarmee zijn een aantal van de bezwaren die Driehuis en Van der Zwan tegen dat model hadden, in elk geval op de hierboven besproken arbeidsvraagfunctie niet van toepassing. Een en ander betekent naar mijn mening dat vooralsnog het neoklassiekaans-neo-klassieke model inderdaad actueel is. Het

goedkope 2e hypotheken en persoonlijke leningen!

* Heeft U een eigen huis, neem dan een 2e hypotheek. Het geld kunt U vrij besteden b.v. voor een auto-caravan-boot enz.

* Heeft U géén eigen huis, neem dan een persoonlijke lening.

* Goed lopende leningen worden door ons overgenomen!

Hier volgen enkele voorbeelden:

2e HYPOTHEKEN

15.000 = 96x233.37

20.000 = 96x308.06

25.000 = 120x329.83

35.000 = 120x458.07

40.000 = 120x522.19

50.000 = 120x650.42

PERS. LENINGEN	
2.500	24x124.21
7.500	48x204.10
12.500	60x281.40
17.500	60x391.74
21.000	60x470.09
22.000	60x492.47
23.000	60x514.86
24.000	60x537.25
25.000	60x559.63

intermediair

Wijzigingen voorbehouden!

leeflang

JOUBERTSTRAAT 219 GOUDA
tel: 01820-22222

rep. reklame

mag dan waar zijn dat er thans een groot aantal alternatieve theorieën, die onderling allemaal ongeveer even goed zijn; beschikbaar is, zoals Driehuis en Van der Zwan stellen, doch met name de neo-klassieke theorie lijkt toch niet gemist te kunnen worden. Het zou interessant zijn om te vernemen of zij deze mening delen. Daarmee zou de discussie over het te voeren economische beleid aan duidelijkheid kunnen winnen.

Het bovenstaande garandeert overigens niet dat een matiging van de reële arbeidskosten op afzienbare termijn een positieve invloed zal hebben op de kapitaalvorming en vervolgens op de vraag naar arbeid. Ik heb de relatie tussen arbeidskosten en investeringen enerzijds alsmede die tussen arbeidskosten en feitelijke uitstoot van bestaande kapitaalgoederen anderzijds, bewust buiten beschouwing gelaten. Dat is gedaan omdat met name het investerings- en desinvesteringsgedrag in Nederland thans hoogst onzeker is. De eerder vermelde over- en onderbezetting speelt naar alle waarschijnlijkheid *op dit punt* wel degelijk een rol. Zolang we echter niet nader over de mate van onder- en overbezetting geïnformeerd zijn, weten we niet precies welke. We tasten met andere woorden erover in het duister of nu het winst- dan wel het acceleratiemechanisme de overhand heeft in de investeringsfunctie.

Wel ben ik van mening dat de hypothese van de structurele daling van de levensduur van kapitaalgoederen tussen 1960 en 1975 een verdere ondersteuning ondervindt van de structurele stijging van de reële arbeidskosten gedurende diezelfde jaren. Het is daarbij onnodig om al te verfijnde afstootcondities in te bouwen. Ook zonder al die verfijning ligt het voor de hand dat niet alleen de investeringen, maar vooral ook de desinvesteringen ook in de toekomst van de arbeidskostenontwikkeling afhankelijk zullen zijn. Het is inderdaad denkbaar — eigen voorlopige berekeningen wijzen dat ook wel uit — dat de gevoeligheid van de kapitaalvorming en de arbeidsvraag voor veranderingen in de reële arbeidskosten niet zo groot is als eerder wel eens door het CPB is aangenomen 2). Dat neemt

niet weg dat een politiek van matiging van de reële loonkosten voor de toekomst geen belangrijk instrument zou zijn. Integendeel, naarmate de elasticiteit van de arbeidsvraag t.o.v. de reële loonkosten geringer is, zal de matiging groter moeten zijn om eenzelfde resultaat ter zake van de werkgelegenheid te bereiken.

Conclusie

Ter afsluiting: ik vind de bijdrage van Driehuis en Van der Zwan nuttig in zoverre zij de discussie over de kernvragen van de economische politiek levendig houdt. Ik vind hun bijdrage in zoverre teleurstellend dat zij eigenlijk niet expliciet en duidelijk de kernvragen van het beleid hebben geformuleerd, laat staan beantwoord. Voor mij; dat moge uit het voorgaande zijn gebleken, zijn dat nog steeds:

1. wat is de relatieve betekenis van effectieve vraag en productie enerzijds en van kapitaalgoederen en arbeidsplaatsen anderzijds voor de vraag naar arbeid?
2. wat is daarin de rol van de bezettingsgraad van de outillage?
3. wat is het relatieve gewicht van winstmarges, kosten en rendementen enerzijds en bezettingsgraad anderzijds in de investeringsfunctie?

Op deze vragen moeten we onze aandacht concentreren, liefst op sectoraal niveau, doch als dat vanwege het gebrek aan statistische gegevens niet kan, op het niveau van de macro-economie.

P.J.L.M. Peters

2) Enkele jaren geleden gold als elasticiteit van de werkgelegenheid t.o.v. de reële arbeidskosten de (te) hoge waarde van 1.

Vacatures

Functie:	Bij:	Blz.:	Functie:	Bij:	Blz.:
<i>ESB van 19 oktober</i>					
Beleidsmedewerkers (mnl./vrl.)	Ministerie van Buitenlandse Zaken (Dir. Financieel-Economische Ontwikkelingssamenwerking)	II	Wetenschappelijke onderzoekers (m/v) (Bedrijfseconomisch)	Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf	II
Medewerk(st)er beleidsplanning	Gemeente s-Hertogenbosch	II	Wetenschappelijk (hoofd)medewerk(st)er	Katholieke Hogeschool Tilburg (Vakgroep Inleiding bedrijfseconomie, kostprijs en kosteninformatie)	III
Econoom	Europese Investeringsbank (Studiedienst hoofdkantoor) Luxemburg	III	Een bedrijfskundige en een bedrijfseconoom	Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid	IV
<i>ESB van 26 oktober</i>					
Medewerker afdeling algemene en pachtzaken (mnl./vrl.)	Ministerie van Landbouw en Visserij	1048	Sociaal-economisch medewerker (mnl./vrl.)	Provinciale Planologische Dienst voor Zuid-Holland	II
Twee jonge afgestudeerde economen of econometristen	Stichting voor economisch onderzoek Universiteit van Amsterdam	1048	Research-medewerkers	CBS	1086
Wetenschappelijk medewerker makro-economie	Vakgroep Economie van de Onderafdeling der Wijsbegeerte en Maatschappijwetenschappen, TH Delft	1066	Directeur	Stichting Centrale Woningzorg Amersfoort	1093
Redacteur	Samsom Uitgeverij	1066	Sous-chef van de afdeling organisatie	Agrarische Sociale Fondsen, s-Gravenhage	1094
Bedrijfseconoom m/v	Academisch Ziekenhuis en Medische Faculteit Leiden	1067	Economisch medewerker in algemene dienst	Kamer van Koophandel Maastricht	1094
Academicus (ec.drs. of jurist)	Het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond	1067	Academicus (ec.drs. of mr. in de rechten)	De Nederlandsche Bank NV, afdeling Buitenland	1095
Adjunct-directeur bedrijfsvoering	Dienst der Gemeentewerken Den Haag	1068	Ervaren organisatieadviseur	Bureau Van Spaendonck, Tilburg	1095
			Econometrist	ABN-Bank	1096
			Jonge registeraccountants	Moret en Limperg	1096
			Chef financieel-economische zaken	Openbare Nutsbedrijven Gemeente Nijmegen	III

Reële loonvoet, produktie en werkgelegenheid

Hoeksteen van het middellange-termijnmodel van het Centraal Planbureau, Vintaf II, is de werkgelegenheidsvergelijking. Hierin bepaalt in hoge mate de reële loonvoet de vraag naar arbeid. Kleine wijzigingen in de veronderstellingen ten aanzien van het te verwachten verloop van de reële loonvoet resulteren in nogal uiteenlopende uitkomsten voor de werkgelegenheid in ons land. Terwijl investeringen en arbeidsproductiviteitsstijging de creatie van arbeidsplaatsen van jaar tot jaar vastleggen, determineert de reële loonvoet het tijdstip, waarop deze arbeidsplaatsen niet meer economisch rendabel zijn. Wanneer het aanbod van arbeidskrachten gering is in verhouding tot het aantal rendabele arbeidsplaatsen, bepaalt het aantal arbeidsplaatsen, en dus mede de reële loonvoet, de vraag naar arbeid nagenoeg volledig. Een procent meer arbeidsplaatsen impliceert een procent méér werkgelegenheid 2). Indien er een aanbodoverschot is, wordt de arbeidsvraag mede gedetermineerd door de afzet. Een procent méér afzet betekent een half procent méér werkgelegenheid, bij ongewijzigde productiecapaciteit. Een mutatie in het aantal arbeidsplaatsen echter veroorzaakt een nagenoeg gelijke mutatie in de werkgelegenheid. Al met al zien we dus een sterke invloed van de reële loonvoet op de werkgelegenheid.

Minder sterk echter zijn de hiervoor aangevoerde bewijzen. Zoals vermeld wordt de vraag naar arbeid berekend met behulp van een tweetal vergelijkingen: de eerste is van toepassing bij een aanbodtekort; de tweede bij een ruim aanbod van arbeidskrachten in verhouding tot het berekende aantal rendabele arbeidsplaatsen.

De eerste vergelijking is geschat met behulp van 7 waarnemingen, terwijl het CPB de coëfficiënten van de tweede vergelijking heeft gebaseerd op slechts 8 waarnemingen. Bovendien levert de schattingsprocedure significant andere uitkomsten op wanneer het totaal aantal gebruikte waarnemingen wordt uitgebreid met twee 3). Afgezien van eventuele andere gebreken is dit reeds voldoende reden om het gebruik van dergelijke vergelijkingen in een middellange-termijnmodel te wantrouwen.

Een ander probleem betreft het feit, dat bij vergelijking over de periode 1959 t/m 1975 van de feitelijke arbeidsvraag enerzijds met het productievolume en het aantal berekende arbeidsplaatsen anderzijds, de elasticiteiten tussen werkgelegenheid en productievolume resp. arbeidsplaatsen, niet in de orde van grootte 0,5 resp. 1 blijken te liggen zoals het CPB berekent, doch in de orde van 0,15 resp. 0,45. Een halvering dus van de invloed van het arbeidsplaatsenmechanisme op de werkgelegenheid 5) en een voortdurende, zij het geringe invloed van de afzet 6).

Deze uitkomsten zijn verkregen door een regressie toe te passen in de vergelijking:

$$\hat{a} = \alpha \hat{a}^* + \beta \hat{y} + \text{constante } 7)$$

(a, a* en y zijn resp. de vraag naar arbeid, het aantal arbeidsplaatsen en het productievolume).

De uitkomst is $\hat{a} = 0,46 \hat{a}^* + 0,17 \hat{y} - 0,36$, $R^2 = 0,66$. Weliswaar is deze R^2 onvoldoende hoog om er zware conclusies aan te verbinden, doch ze geeft voldoende aanleiding om twijfel te hebben over de werking van het arbeidsplaatsenmechanisme.

Bovenstaande uitkomst is aanleiding geweest tot enige berekeningen met het werkgelegenheidsmodel.

Herhaling van de CPB-rekenprocedures, met dien verstande dat slechts van één arbeidsvraagspecificatie is gebruik gemaakt, dat 17 observaties zijn benut en dat slechts is gerekend met relatieve veranderingen, resulteerde ten slotte in de volgende werkgelegenheidsfunctie:

$$a/a_{-1} = 1,007 (a^*/a_{-1})^{0,4} \times q_{-1/2}^{0,16} \quad R^2 = 0,85$$

Herschating van deze vergelijking in niveaus levert op:

$$a = 0,58 a_{-1} + 0,4 a^* + 690 (q_{-1/2} - 1) + 65 \quad R^2 = 0,98$$

(q is de bezettingsgraad van productiecapaciteit). Deze uitkomsten corresponderen met een percentage arbeidsbesparende technische vooruitgang van 4,6% en een overhead-labour percentage van 1,6% 9).

Conclusie 10)

1. De vraag naar arbeid wordt mede bepaald door het arbeidsplaatsenmechanisme, zij het slechts in half zo sterke mate als het CPB aanneemt.

2. Het percentage arbeidsbesparende technische vooruitgang per jaar ligt lager dan het CPB aanneemt, evenals het overhead-labour-aandeel in de totale werkgelegenheid. Deze lagere cijfers zijn realistischer.

3. Wanneer men via loonbeheersing of effectieve vraagstimulering de werkgelegenheid positief wil beïnvloeden, dan dienen deze maatregelen in verdubbelde mate te worden toegepast; anders werken ze niet. Dit geldt eveneens voor arbeidsplaatsencreatie d.m.v. investeringsstimulansen!

4. Zowel bij de Vintaf-benadering als in bovenstaande berekeningen wordt geen rekening gehouden met situaties, waarin gedurende lange tijd een betrekkelijk groot verschil bestaat tussen werkgelegenheid en het aantal rendabele arbeidsplaatsen. Wanneer dit laatste aantal te klein wordt, moeten op zeker moment wel fricties optreden van onvoorzienbare, doch in elk geval nadelige afmetingen.

5. Experimenten met vervanging van de werkgelegenheidsspecificatie van Vintaf II waren tot nu toe niet succesvol. De hierboven vermelde functie is te dynamisch om haar in dit model te gebruiken. Totdat een goede alternatieve specificatie gevonden is, lijkt het raadzaam, om Vintaf II met grote voorzichtigheid te gebruiken.

J. M. A. Berkvens

(De auteur is medewerker van de sectie economie van het Juridisch Instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen).

1) Centraal Planbureau, Occasional papers, no. 12.

2) Uiteraard voor zover het aanbod dit toelaat.

3) Voor soortgelijke bevindingen zie J. Muysken en C. H. van Ardenne in *ESB* van 10 november 1976.

4) Zie o.a. W. Driehuis en A. van der Zwan, *ESB* 31 augustus en 7 september jl.

5) Deze conclusie wordt ook getrokken door Prof. Dr. P. J. L. M. Peters in *ESB* van deze week, zij het o.g.v. andere berekeningen.

6) Deze elasticiteit bedraagt in het 69-C model 0,24.

7) Prof. Dr. P. J. L. M. Peters, *Macro-economische marktmechanisme*, blz. 54.

8) Getallen tussen haken zijn standaardfouten in procenten.

9) Daartegenover de CPB-uitkomsten: 5,1 resp. 12%.

10) Dank aan Drs. K. de Vries voor zijn nuttige kritiek.

Over de sectorale differentiatie van de reële arbeidskostenontwikkeling

DRS. H. VAN DER LAAN*

De relatie tussen de hoogte van de lonen en het werkgelegenheidsniveau wordt mede bepaald door de structuur van de concurrentieverhoudingen. In de quasi-gesloten sectoren van de economie geldt een positief verband. In de open sector geldt een negatief verband. Dat hogere lonen tot meer werkloosheid zouden leiden, is geen natuurlijke wetmatigheid, maar een gevolg van de maatschappelijke organisatie van het productieproces. Het vermoeden is gerechtvaardigd dat er door een algemeen beleid van loonmatiging weliswaar minder snel arbeidsplaatsen in de sector met internationale prijsconcurrentie verdwijnen, maar ook minder snel arbeidsplaatsen in de overige sectoren worden gecreëerd. Over de relatieve grootte van deze tegengestelde effecten kan moeilijk een exacte uitspraak worden gedaan.

Inleiding

Een belangrijk moment van het werkgelegenheidsbeleid vormt het streven naar een matiging van de stijging van de bruto loonkosten per werknemer voor bedrijven. Zoals bekend, steunt dit beleid op de analyses van het Centraal Planbureau, waarin het niveau van de werkgelegenheid causaal wordt gerelateerd aan de hoogte van de reële arbeidskosten¹⁾. De reële arbeidskosten worden gedefinieerd als het quotiënt van de bruto loonsom en de opbrengstprijs van de productie. Het is een maat voor de winstgevendheid van de productie: als het quotiënt toeneemt verdwijnt de winst. Als de opbrengst van de productie niet meer toereikend is om de loonkosten te dekken zal de productie worden gestaakt, resulterend in kapitaalvernietiging en vermindering van werkgelegenheid. De verlaging van de reële arbeidskosten wordt niet zozeer nagestreefd door verhoging van de opbrengstprijzen als wel door matiging van de stijging van de bruto loonsom per werknemer. Deze matiging betreft alle samenstellende bruto looncomponenten. Zo is — vooral in 1976 — de stijging van het netto besteedbaar inkomen beperkt door loonmaatregelen, de prijscompensatie in 1977 „geschoond” en — in het kader van de 1%-operatie — de stijging van premie- en belastingpercentages beperkt, vooral door gebruik te maken van de reserves van de sociale fondsen, overheidsfinanciering van sociale premies en bezuinigingen op de stijgende trend van de overheidsuitgaven²⁾.

Theoretisch gesproken, kan een samenhang tussen de hoogte van de lonen en de werkgelegenheid zowel in positieve als in negatieve zin worden verwacht. Kalecki³⁾ beargumenteert dat er een positief verband bestaat tussen de hoogte van

de lonen en het werkgelegenheidsniveau, en wel omdat een reële toename van de lonen leidt tot een toename van bestedingen en dientengevolge een toename van productie en werkgelegenheid. De ondernemers betalen meer loon uit, maar verkrijgen een extra bedrag aan inkomsten door de toegenomen consumptie van de arbeiders. Als zij hun extra inkomen volledig consumeren, zal de productieopbrengst reëel toenemen met het reële bedrag waarmee de lonen zijn verhoogd. Dat betekent, dat de totale winstsom gelijk is gebleven en de ondernemers geen reden hebben voor een vermindering van de investeringen. Het netto resultaat van een reële stijging van de lonen is dan een toename van de werkgelegenheid.

In deze redenering wordt uitsluitend gelet op het macrobestedingseffect van hogere lonen en voorbijgegaan aan het kostenaspect van een loonstijging, voor zover dat kan leiden tot een versterkte rationalisatie van het productieproces en — in een „open” economie — tot een minder sterke concurrentiepositie. Het CPB concludeert in zijn analyses dat in de Nederlandse economie een negatief verband bestaat tussen de mutatie van de bruto loonsom per werknemer voor bedrijven voor zover die reëel de stijging van de arbeidsproductiviteit overtreft en het niveau van werkgelegenheid. Deze conclusie is gebaseerd op berekeningen die zijn gemaakt met een aantal modellen, waarin in mathematische vorm is verondersteld, dat het effect van de genoemde negatieve gevolgen van een loonstijging voor het niveau van werkgelegenheid groter is dan het effect van het positieve bestedingsaspect.

In het eerste jaargangenmodel speelt het bestedingsaspect overigens geen rol. In dit model wordt de kapitaalgoederenvoorraad ingedeeld in jaargangen van installatie, die zich kenmerken door een toenemende arbeidsproductiviteit. Impliciet wordt aangenomen, dat verschillende jaargangen uittilgde dezelfde producten voortbrengen, die eenzelfde prijs

*De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de sectie „sociaal-economische ontwikkelingen en beleid” van de vakgroep macrosociologie van de Rijksuniversiteit te Leiden. Het empirische materiaal voor dit artikel werd mede verzameld door John Hagedoorn, Peter van den Oever en Ewout Schuitemaker, student-assistenten van de vakgroep macrosociologie. De auteur is hun daarnaast dankbaar voor hun positief-kritische bijdragen aan de ontwikkeling van de in het artikel gepresenteerde gedachtengang.

1) Zie H. den Hartog en H.S. Tjan, *Investeringen, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, CPB, occasional paper no. 2/1974; H. den Hartog, Th. van de Klundert en H.S. Tjan, *De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief*, preadviezen voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, blz. 49-110, 's-Gravenhage, 1975; Central Planning Bureau, *Een macro-model voor de Nederlandse economie op middellange termijn* (Vintaf II), occasional paper 12, The Hague, 1977; voorts de CEP en MEV van de jaren 1974 en later, de rapportages in de Staatscourant, rapporten van de CEC en CED, de bijlage van de *Nota inzake de werkgelegenheid* en de publikatie: *De Nederlandse economie in 1980*.

2) Voor een volledig overzicht: Hugo van der Laan, *Het werkgelegenheidsbeleid in de jaren 1972 t/m 1976*, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 77/1, Amsterdam, 1977.

3) Hier is korthedshalve de weergave gevolgd van Th. van de Klundert, *Lonen en werkgelegenheid*, Leiden, 1977, blz. 11-14.

doen. De centrale, expliciete veronderstelling van het model is, dat als de bruto loonsom per werknemer stijgt, de winst het eerst op de oudste, minst productieve, jaargangen verdwijnt, uiteraard onder ceteris paribus voorwaarden van – bijvoorbeeld – constante prijzen van grondstoffen en energie. Hoe sneller de lonen stijgen, hoe sneller de oudere jaargangen worden afgestoten. Daarmee verdwijnt relatief veel werkgelegenheid, omdat de meest arbeidsintensieve kapitaalgoederen worden afgestoten.

De beleidsconclusie luidde dan ook, dat de werkgelegenheid zeer gebaat zou zijn bij een matiging van de stijging van de bruto loonsom per werknemer gedurende een aantal jaren, ten einde het proces van afstoting van economisch verouderende kapitaalgoederen te vertragen. Dit in augustus 1974 gepubliceerde model wordt, aangevuld met loon- en prijsvormings- en investeringsrelaties, gehanteerd in de berekeningen die in de *Nota inzake de werkgelegenheid* van februari 1975 worden gepresenteerd. Dit tweede model is tot nu toe ongepubliceerd gebleven. Een derde, verder uitgewerkte, versie van het jaargangenmodel verschijnt in november 1975 en draagt als naam Vintaf I. In dit model worden relaties toegevoegd met betrekking tot de binnenlandse bestedingen en de uitvoer en invoer. Een vierde, herziene en uitgebreide, versie verschijnt in april 1977 onder de naam Vintaf II 4).

Vooraf de betekenis van de internationale concurrentieverhouding is groot. Van de Klundert 5) presenteert de gevolgen van een loonimpuls van één procent zowel voor het geval waarin deze uitsluitend binnen de open Nederlandse economie optreedt, als voor het geval waarin deze loonimpuls ook in andere landen optreedt, en dus de concurrentieverhoudingen ongewijzigd blijven. In het geval van een quasi-gesloten economie genereert het model Vintaf I een voorspelling van een achttjars cumulatief effect met betrekking tot de bruto toegevoegde waarde van 3,3%, veroorzaakt door hogere consumptieve bestedingen en investeringen, naast een hogere arbeidsproductiviteit. De werkgelegenheid in bedrijven neemt evenwel af met 0,4% door de stijging van de reële arbeidskosten. In het geval dat de loonimpuls alleen in Nederland optreedt, bedraagt de afname van de werkgelegenheid 0,5%. De bruto toegevoegde waarde daalt met 0,4%, een belangrijk verschil met het eerste geval. De daling ontstaat omdat de invoer toeneemt en de uitvoer afneemt door de verschuivende prijsconcurrentieverhoudingen. De investeringen lopen terug door de verslechterende winstposities. De toename van consumptieve bestedingen is niet voldoende om de afname van de overige bestedingscategorieën te compenseren.

Nu zou uit de verschillende effecten van de twee varianten van loonimpuls geconcludeerd kunnen worden, dat het extra effect van een verslechterende concurrentiepositie vooral groot is ten aanzien van de inkomensontwikkeling, en relatief gering ten aanzien van de werkgelegenheidsontwikkeling. Een dergelijke conclusie zou evenwel onvolledig zijn, vooral omdat daarmee voorbijgegaan wordt aan de fundamentele rol die de internationale prijsconcurrentieverhoudingen impliciet meespelen in het concept van de reële arbeidskosten. Een van de bepalende factoren daarin is immers het niveau van de opbrengstprijzen van de productie. In het Vintaf-model worden het prijsniveau van de consumptieve bestedingen, de investeringen en de uitvoer mede bepaald door het exogene internationale prijsniveau. Van stijgende reële arbeidskosten kan alleen zinvol worden gesproken voor zover ondernemers niet in staat zijn volledig de stijgende loonkosten in de prijzen door te berekenen, voor zover die de produktiviteitsstijging te boven gaan. Dat houdt in, dat een opvatting van het prijsniveau als relatief bepaald door internationale concurrentieverhoudingen een essentieel onderdeel vormt van het begrip reële arbeidskosten, als wel van de op dat begrip gebaseerde analyse.

Sectorale differentiatie

De mogelijkheden voor doorberekening van loonkosten

worden in het Vintaf-model gedifferentieerd naar een vijftal bestedingscategorieën, te weten particuliere consumptie, uitvoer, investeringen, gebouwen en overheidsbestedingen. Uit de kostenfuncties en de prijsvergelijkingen blijkt, dat loonkostenstijgingen, gecorrigeerd voor de verschillen in arbeidsproductiviteit per afzetcategorie, voor een flink deel niet worden doorberekend in de opbrengstprijzen, door de invloed van het exogene buitenlandse prijsniveau. Een uitzondering vormt de sector gebouwen, waar het buitenlandse prijsniveau geen rol speelt. De invloed van het buitenlandse prijsniveau is het grootst bij de uitvoer. Daarmee correspondeert een hoge prijselasticiteit.

Nu is het de vraag, of een dergelijke differentiatie naar afzetcategorieën wel de meest aangewezen weg was om het oorspronkelijke jaargangenmodel verder te ontwikkelen, vooral omdat het begrip afzet niet de centrale categorie in het jaargangenmodel is. Uitgaande van het centrale begrip reële arbeidskosten ligt een desaggregatie op het punt van ontwikkelingen van reële arbeidskosten als logische ontwikkelingslijn voor de hand. In een dergelijke desaggregatie zou rekening moeten worden gehouden met verschillen in loonontwikkelingen en verschillen in mogelijkheden om loonstijgingen in opbrengstprijzen door te berekenen.

Ten aanzien van de doorberekeningsmogelijkheden lijken vooral twee dimensies van de concurrentieverhoudingen van belang. In de eerste plaats het aantal concurrenten. Uit de literatuur is bekend, dat bij afname van het aantal concurrenten op een markt de tendentie naar oligopolioïde prijsvorming sterker wordt, al of niet via formele kartelvorming. In de tweede plaats lijkt van belang of de concurrentie internationaal van aard is dan wel geografisch beperkt, bijvoorbeeld tot de Nederlandse markt. Hiervoor wordt wel het concept „sheltered industries” gehanteerd 6).

Uitgaande van deze dimensies kunnen vier sectoren worden geconstrueerd. In de eerste plaats een sector waarin de marktconcentratie zo sterk is, dat oligopolioïde prijsvorming kan worden verwacht. Die marktconcentratie kan internationaal of nationaal van aard zijn. Deze twee deelsectoren zijn door ons samengenomen in één oligopolioïde sector 7). Verondersteld kan worden, dat de winstgevendheid in deze sectoren

4) De herziening betreft de keuze van 1970 als basisjaar voor de prijsindexcijfers en een wijziging van sommige specificaties van vergelijkingen. De uitbreiding omvat de endogenisering van het arbeidsaanbod en de volledige endogenisering van het afwentelingsproces van de procentuele toename van de collectieve lasten. Afgezien van de introductie van een zekere invloed van de bezettingsgraad op de prijsvorming, komt het model Vintaf I overeen met het model Vintaf II in de hier centraal staande loon- en prijsvergelijkingen, alsmede de gehanteerde differentiatie in afzetcategorieën.

5) Th. van de Klundert, *Lonen en werkgelegenheid*, Leiden, 1977, blz. 46 en 51.

6) Dit begrip wordt wel gehanteerd in de literatuur over inflatie, bijvoorbeeld W. Driehuis et al., *Price formation and the inflationary process in a small open economy*, *De Economist*, 123, nr. 4, 1975, blz. 680 e.v. Merkwaardig in dit artikel is, dat uiteindelijk prijsvormingsvergelijkingen worden gegenereerd voor sectoren die, zoals de auteurs zelf opmerken, gemengd „sheltered” en „exposed industries” bevatten.

7) De reden daarvoor is van theoretische aard. Op basis van de arbeidswaardetheorie kan worden verondersteld, dat de surpluswinsten van de oligopolioïde sector worden gerealiseerd ten koste van de sector van internationale prijsconcurrentie, ofwel, dat er sprake is van winsttransfer van de concurrentie- naar de oligopolioïde sector. Een belangrijk mechanisme van winsttransfer lijkt de automatische prijscompensatie te zijn. Immers, een prijsverhoging gegenereerd door de oligopolioïde sector wordt via indexering, leidend tot hogere lonen, gefinancierd uit de winst van de concurrentiesector, waar hogere lonen niet (geheel) kunnen worden doorberekend en derhalve uit de winst moeten worden betaald. De theoretische en empirische aspecten van de relaties tussen beide sectoren vormen onderwerp van onderzoek in vervolg op de hier gepresenteerde gedachtegang. Beleidsmatig, bijvoorbeeld t.a.v. het mededingingsbeleid, is het natuurlijk wel van belang of oligopolioïde prijsvorming nationaal of internationaal gestructureerd is. In het eerste geval zijn de beleidsmogelijkheden groter.

niet of in geringe mate gevoelig is voor loonkosten, wegens de mogelijkheid de prijzen relatief los van de marktverhoudingen vast te stellen. In de tweede plaats kan een typisch „nationale” concurrentiesector worden onderscheiden. Deze sector kenmerkt zich door een exportquote, die nihil of zeer klein is, terwijl de markt niet of in zeer geringe mate door concurrerende import wordt voorzien. In deze sector speelt internationale prijsconcurrentie geen grote rol wegens de geografische marktbescherming; nationale concurrentie speelt natuurlijk wel een rol. In de derde plaats kan de overheidssector worden onderscheiden als een specifieke variant van de nationale sector en/of de oligopoloid sector, in die zin dat de overheid relatief los van marktverhoudingen goederen en diensten produceert. Ten slotte kan een sector worden onderscheiden waarin in meer of mindere mate sprake kan zijn van internationale prijsconcurrentie.

Hieronder presenteren wij in tabelvorm een indeling van de bedrijfsklassen en -groepen volgens de standaard-bedrijfsindeling 1974 van het CBS naar de vier beschreven sectoren. Per sector wordt de ontwikkeling van het arbeidsvolume werkzame personen over de periode 1970 tot en met 1976 afgezet.

In appendix I wordt de berekening gepresenteerd op basis waarvan de nationale sectoren zijn onderscheiden. De gebruikte indicator is de som van het binnenlandse marktaandeel en het complement van de exportquote.

In appendix II wordt ingegaan op de empirische en methodische problemen die verbonden zijn aan de bepaling van de oligopoloid sector. Als indicator is de C_4 -concentratiegraad gebruikt of het aantoonbaar aanwezig zijn van kartelmatige prijsafspraken.

Tabel 1. Het werkgelegenheidsverloop in de oligopoloid sector van de Nederlandse economie 1970-1976

SBI	ΔW_{76-70}	W_{70}	$\% \Delta W_{70}^{76-70}$
12.0 Aardolie- en gaswinning	1.0 (+)	7	14.3 (+)
19 Overige delfstoffenwinning	4.8 (-)	32.8	14.6 (-)
20.2 Zuivel-, melkproducten	0.5 (+)	2.1	23.8 (+)
20.4 Meel, rijst en gort	0.7 (-)	4.6	15.2 (-)
20.5 Suikerindustrie	2.0 (+)	7.2	27.8 (+)
20.6 Margarine, olie en vetten	4.9 (-)	23.7	20.7 (-)
21.1 Zetmeelindustrie	0.5 (-)	13.6	3.6 (-)
21.3 Overige voedingsmiddelen	0.7 (-)	3.5	20.0 (-)
21.2 Veevoederindustrie	0.2 (-)	9.3	2.2 (-)
21.4 Alcohol-/destilleerderijen	3.7 (-)	16.3	22.7 (-)
21.5 Bierbrouwerijen/mouterijen	1.0 (-)	11	9.0 (-)
21.7 Tabakindustrie	5.0 (-)	122	4.1 (-)
28 Aardolie-industrie	3.3 (+)	37.8	8.7 (+)
29 Chemie-/farmaceutische ind.	11.0 (-)	128.5	8.6 (-)
30 Kunstmatige/synth. vezelind.	2.0 (+)	43	4.7 (+)
31 Rubber- en kunststofind.	6.0 (-)	41	13.6 (-)
33 Basismetaal	5.0 (+)	64	7.8 (+)
36 Elektrotechniek	27.0 (+)	123	22.0 (+)
40 Openbare nutsbedrijven	2.3 (+)	690.4	0.3 (+)
73.5 Zee- en luchtvaart			
77 Communicatiebedrijven			
81 Bankwezen			
82 Verzekeringswezen			
Totaal/gemiddeld	2.3 (+)	690.4	0.3 (+)

Tabel 2. Het werkgelegenheidsverloop in de nationale concurrentiesector van de Nederlandse economie 1970-1976

SBI	ΔW_{76-70}	W_{70}	$\% \Delta W_{70}^{76-70}$
27 Grafische industrie	5.0 (-)	83	6.0 (-)
51 Bouwnijverheid	68.0 (-)	505	13.5 (-)
52 Bouwinstallatiebedrijven	10.0 (-)	732	1.4 (-)
61.6 Groot- en detailhandel	2.0 (-)	95	2.1 (-)
67 Hotel, café, restaurant	11.0 (-)	111	9.9 (-)
68 Reparatie van gebruiksgoed	6.0 (+)	200	3.0 (+)
71/6 Overig transport en opslag	19.0 (+)	135	14.1 (+)
83.5 Woningexploitatie, zakelijke dienstverlening	63.0 (+)	185	34.1 (+)
93 Medische en veterinaire diensten	8.0 (+)	31	25.8 (+)
96 Cultuur en recreatie	44.0 (+)	311	14.1 (+)
90/9 Overige dienstverlening			
Totaal/gemiddeld	44.0 (+)	2.388	1.8 (+)

Interpretatie

De interpretatie van het gepresenteerde empirische materiaal heeft strikt genomen niet meer dan een hypothetische status. In de eerste plaats kan erop worden gewezen, dat weliswaar de ontwikkeling per geconstrueerde sector opvallende verschillen vertoont, maar dat binnen iedere sector de ontwikkelingen van de samenstellende bedrijfsklassen en -groepen onderling grote verschillen laten zien. Daaruit kan in ieder geval worden geconcludeerd dat verschillende factoren de ontwikkeling van de werkgelegenheid bepalen. Zo lijken verschillen in arbeidsproductiviteit en/of bijzondere marktontwikkelingen een flinke rol te spelen.

In de tweede plaats is het goed erop te wijzen, dat een sectorindeling volgens andere criteria mogelijk anderszins eveneens significante verschillen in werkgelegenheidsontwikkeling aan het licht brengt. Niettemin kan uit het materiaal worden begrepen, dat in de bepalende factoren voor het werkgelegenheidsverloop een belangrijke rol wordt gespeeld door de structuur van de concurrentieverhoudingen.

De wijze van prijsvorming in de oligopoloid sector brengt met zich, dat eigenlijk niet zinvol van sterk stijgende reële arbeidskosten kan worden gesproken, wegens de mogelijkheid om loonstijgingen door te berekenen in de opbrengstprijzen. Een teruglopende werkgelegenheid in bedrijfsklassen en -groepen binnen deze sector moet vermoedelijk worden verklaard uit een negatief effect t.g.v. rationalisatie dat groter is dan het positieve effect van marktuuitbreiding.

Hierbij kunnen twee kanttekeningen worden gemaakt. Ten eerste kan worden gewezen op de beperking van de marktuuit-

Tabel 3. Het werkgelegenheidsverloop in de internationale concurrentiesector van de Nederlandse economie 1970-1976

SBI	ΔW_{76-70}	W_{70}	$\% \Delta W_{70}^{76-70}$
01/3 Landbouwen en visserij	34.0 (-)	329	10.3 (-)
11 Kolenmijnbouw	14.0 (-)	14	100.0 (-)
20.1 Slachterijen/vleeswaren	0.4 (+)	28.4	1.4 (+)
20.3 Visbewerking	0.1 (+)	1.6	6.3 (+)
20.7 Groente- en fruitverwerking	2.7 (-)	13.6	19.9 (-)
20.8 Brood, beschuit, koek e.d.	3.9 (-)	25.2	15.5 (-)
20.9 Cacao, chocolade en suikerw.	3.8 (-)	15.3	24.8 (-)
21.6 Frisdranken	1.1 (-)	4.8	22.9 (-)
22 Textielindustrie	31.0 (-)	80.0	38.8 (-)
23 Kledingindustrie	35.0 (-)	67.0	49.3 (-)
24 Leer-, schoen- en leerw. ind.	6.0 (-)	15.0	40.0 (-)
25 Hout- en meubelindustrie	10.0 (-)	65.0	15.4 (-)
26 Papier- en papierwarend.	4.0 (-)	34.0	11.8 (-)
32 Bouwmaterialen, aardew./glas	10.0 (-)	52.0	19.2 (-)
34/5 Metaalproducten, machine-ind.	21.9 (-)	205.3	10.7 (-)
37 Transportmiddelenindustrie	2.1 (-)	85.9	2.4 (-)
38/9 Instrumenten/optische/overige	0.7 (+)	14.5	4.8 (+)
Totaal/gemiddeld	178.3 (-)	1.050.6	17.0 (-)

Tabel 4. Het werkgelegenheidsverloop in de periode 1970-1976, gezien naar vier genoemde sectoren

	ΔW_{76-70}	W_{70}	$\% \Delta W_{70}^{76-70}$
1. Oligopoloid sector	2.3 (+)	690.4	0.3 (+)
2. Nationale concurrentiesector	44.0 (+)	2.388	1.8 (+)
3. Overheid	80.0 (+)	567	14.1 (+)
4. Internationale concurrentiesector	178.3 (-)	1.050.6	17.0 (-)
Totaal	68.0 (-)	4.696	1.4 (-)

ΔW_{76-70} = verschil arbeidsvolume werkzame personen tussen de jaren 1976 en 1970, in duizenden manjaren

W_{70} = niveau arbeidsvolume werkzame personen in 1970 ($\times 1.000$)

$\% \Delta W_{70}^{76-70}$ = procentuele mutatie arbeidsvolume werkzame personen van 1970 naar 1976

Verantwoording voor sectorindeling en overzicht van gebruikte bronnen in Appendix I en II.

breiding die een gevolg is van de inherente „output“-restrictie. Ten tweede kan worden verondersteld dat in deze sector de oudere jaargangen outillage niet verliesgevend zijn, alleen maar minder winstgevend dan modernere outillage. Het moment van afstoting van outillage is dan niet zo objectief te bepalen als in de jaargangenmodellen wordt verondersteld.

In de nationale sector kan een uitbreiding van de werkgelegenheid worden waargenomen, die nog groter zou zijn uitgevallen zonder de bijzondere marktontwikkeling in de bouw. Kennelijk heeft de verhoging van het loonpeil in deze sector een positieve invloed op het niveau van de werkgelegenheid gehad. Deze waarneming wordt begrijpelijk als wordt aangenomen dat loonkosten in deze sector vrijwel geheel kunnen worden doorberekend, terwijl tegelijkertijd hogere lonen meer vraag naar de goederen en diensten van deze sector tot gevolg hebben, kortom, dat het bestedingseffect van hogere lonen groter is dan het kosteneffect.

De werkgelegenheidsontwikkeling in de overheidssector wordt langs politieke weg bepaald. De stijging van het loonpeil lijkt daarbij direct niet van groot belang. Indirect leidt een verhoging van de overheidsuitgaven natuurlijk wel, via hogere belastingspercentages, tot een verhoging van het bruto loonpeil.

In de sector waar internationale prijsconcurrentie en derhalve gegeven opbrengstprijzen bestaan, kan worden gesproken van stijging van reële arbeidskosten. Het empirische werkgelegenheidsverloop wijst erop dat in deze sector het kostenaspect van loonstijgingen het sterkst is. Vermoedelijk komt de analyse volgens het jaargangenmodel met de realiteit van deze sector het meest overeen.

De conclusie kan luiden, dat kennelijk de relatie tussen de hoogte van de lonen en het niveau van werkgelegenheid mede wordt bepaald door de structuur van de concurrentieverhoudingen. In de quasi-gesloten sectoren van de economie geldt, volgens de theorie van Kalecki, een positief verband. In de open sector geldt een negatief verband, bemiddeld door de internationale prijsconcurrentie. Dat hogere lonen tot meer werkloosheid zouden leiden is dus geen natuurlijke wetmatigheid, maar een gevolg van de maatschappelijke organisatie van het productieproces. Het principiële bezwaar dat tegen een algemeen beleid van matigen van stijging van de bruto loonsom per werknemer kan worden aangevoerd, is dat een algemeen beleid met de sectorspecificiteit van de relatie tussen lonen en werkgelegenheid geen rekening houdt, wat tot verschillende, tegengestelde, resultaten in de vier onderscheiden sectoren leidt.

Voor de bedrijfsgroepen in de sector waar internationale prijsconcurrentie bestaat, kan worden verwacht dat door een matiging van de stijging van de lonen de concurrentiepositie relatief verbetert. Het binnenlandse marktaandeel en de exportquote kan dan minder sterk afnemen, respectievelijk toenemen. De vraag is evenwel hoe sterk het effect op de werkgelegenheid zal zijn. Enig idee daarover kan worden verkregen door de cijfers van tabel 3 na te lopen. Voor de landbouw geldt, dat een matiging van de loonkosten niet sterk van invloed zal zijn op de werkgelegenheid. Van het arbeidsvolume in deze sector bestaat 80% uit zelfstandigen en bij het huidige landbouwbeleid zal de afname van het aantal zelfstandigen ongetwijfeld doorgaan.

De werkgelegenheid in de sector kolenmijnbouw komt niet terug, tenzij de overheid besluit de mijnen weer te gaan exploiteren. Voor de bedrijfsklassen textiel en kleding wordt verwacht dat ondanks een matiging van de lonen het niveau van werkgelegenheid zal dalen. Ook in de papier- en metaalindustrie zal de werkgelegenheid o.a. door saneringen flink dalen.

Al met al is het realistisch om te veronderstellen dat de defensieve strategie van loonmatiging alléén een gunstig effect zal hebben in een zekere vertraging van de snelheid waarmee in de sector van internationale concurrentie het niveau van werkgelegenheid vermindert. Zelfs dat is nog maar de vraag. Het CPB heeft nog niet uitgerekend, wat er gebeurt als in

Nederland loonmatiging wordt doorgevoerd, terwijl de werking daarvan op de concurrentiepositie teniet wordt gedaan doordat in alle belangrijke handelslanden ook een beleid van loonmatiging en/of devaluatie wordt gevoerd. Ongetwijfeld zou een dergelijke ontwikkeling die in feite al voor een deel is ingetreden, overeenkomen met een situatie van een gesloten economie waarin loondalingen optreden: het gevolg is dan een vermindering van zowel inkomen als werkgelegenheid.

Daarnaast kan worden beargumenteerd dat een matiging van de stijging van de bruto lonen leidt tot een matiging of stagnering van de groei van de binnenlandse vraag. Zoals hierboven beschreven, kan de daaruit resulterende relatieve afzetvermindering voor de in internationale concurrentieverhoudingen opererende bedrijfsgroepen worden gecompenseerd door een uit een verbetering van de concurrentiepositie voortvloeiende toename van de export en het binnenlandse marktaandeel. Voor de bedrijfsgroepen die voor hun afzet volledig afhankelijk zijn van de Nederlandse markt, is een dergelijke compensatie per definitie afwezig. Deze groepen vinden we in de nationale sector en in de nationaal opererende oligopoloïde sector. Voor deze sectoren geldt dat hun productie- en dus werkgelegenheidsniveau direct afhankelijk zijn van de effectieve vraag. In deze sectoren blijkt ook in de afgelopen zes jaar nog een flink aantal arbeidsplaatsen te zijn gecreëerd. Een verdere groei van deze sectoren wordt geremd door een relatief achterblijvende effectieve vraag. In het algemeen kan worden gesteld, dat een offensieve strategie van creatie van arbeidsplaatsen in de sectoren die een werkgelegenheidsgroei laten zien, aanzienlijk wordt bemoeilijkt door een beleid dat gericht is op matiging van de stijging van de bruto loonsom. Deze stelling geldt nog sterker als de loonmatiging wordt nagestreefd via een bezuiniging op de uitgaven van de overheid. De overheid blijkt immers de absoluut grootste toename van werkgelegenheid te vertonen in de laatste jaren.

Kortom, het vermoeden is gerechtvaardigd, dat door een algemeen beleid van loonmatiging er weliswaar minder snel arbeidsplaatsen in de sector met internationale prijsconcurrentie verdwijnen, maar ook minder snel arbeidsplaatsen in de overige sectoren worden gecreëerd. Over de relatieve grootte van deze tegengestelde effecten kan moeilijk een exacte uitspraak worden gedaan. Indien de effecten van gelijke grootte zijn, met tegengesteld teken, kan worden geconcludeerd dat matiging van bruto lonen geen werkgelegenheidsinstrument is, maar veeleer een sectorstructurele uitwerking heeft, in die zin dat de groei van de oligopoloïde, nationale en overheidssector wordt geremd ten gunste van de concurrentiesector. Een algemene verhoging van het niveau van werkgelegenheid moet dan door andere maatregelen worden bewerkstelligd.

Hugo van der Laan

Appendix I. Bepaling van de nationale sector

Een nationale sector is door ons gedefinieerd als de verzameling bedrijfsgroepen die zich kenmerken door a) een zeer lage exportquote en b) een zeer lage concurrerende invoer, ofwel een hoog binnenlands marktaandeel. Deze – onafhankelijke – indicatoren geven de ongevoeligheid voor internationale (prijs)concurrentie op resp. de buitenlandse markten en de binnenlandse markt weer. Een nationale bedrijfsklasse of -groep is bepaald door de som van het binnenlandse marktaandeel en het complement van de exportquote. Daarbij is dus – enigszins arbitrair – een gelijk gewicht aan beide indicatoren toegekend.

Voor de berekening is uitgegaan van de „input/output“-tabellen uit de Nationale Rekeningen 1975 (cijfers voor het jaar 1973). De exportquote is berekend als het quotiënt van uitvoer en totale produktiewaarde van Nederlandse bedrijven. Het binnenlandse marktaandeel van een bedrijfsklasse is berekend door de totale produktiewaarde minus de export te delen op de som van de totale produktiewaarde minus de export, plus de import minus de directe doorvoer van de import. De noemer is dus de Nederlandse „markt“. Grafisch uitgezet, vormt de bedrijfsklasse groot- en detailhandel een „natuurlijke“ grens in de verdeling van de bedrijfsklassen op grond van de samengestelde indicator. Alle bedrijfsklassen die hoger

		Totale productie- waarde	Uitvoer	Export- quote	Productie minus export	Invoer	Directe doorvoer	Neder- landse markt	Binnen- lands markt- aandeel	I - export- quote plus b.m.a.
1.	Landbouw, bosbouw, visserij	18.162	3.443	18,96	14.719	4.896	846	18.769	78,42	159,46
2.	Kolenmijnbouw	263	172	65,40	91	297	-	388	23,45	58,05
3.	Overige delfstoffen	405	108	26,67	297	446	43	700	42,43	115,76
4.	Voedingsmiddelen (veehouderijprod.)	13.197	6.135	46,49	7.062	1.798	144	8.716	81,02	134,53
5.	Voedingsmiddelen (niet-veeh. prod.)	17.938	4.378	24,41	13.560	3.483	146	16.897	80,25	155,84
6.	Dranken en tabak	4.504	790	17,54	3.714	762	37	4.439	83,67	166,13
7.	Textielindustrie	5.105	2.724	53,36	2.381	4.128	78	6.431	37,02	83,66
8.	Kledingindustrie	2.349	930	39,59	1.419	1.638	-	3.057	46,42	106,83
9.	Leder- en schoenindustrie	670	283	42,24	387	598	9	976	39,65	97,41
10.	Hout- en meubelindustrie	3.465	477	13,77	2.988	2.392	3	5.377	55,57	141,80
11.	Papierindustrie	3.018	1.075	35,62	1.943	1.702	1	3.644	53,32	117,70
12.	Grafische ind. + uitgeverijen	5.773	456	7,90	5.317	320	-	5.637	94,32	186,42
13.	Aardolie en -gasindustrie/winning	13.390	6.959	51,97	6.431	8.539	1.556	13.414	47,94	95,97
14.	Chemische, kunststof-, rubberind.	15.631	10.425	66,69	5.206	7.715	127	12.794	40,69	74,00
15.	Bouwmaterialen, aardewerk, glas	3.446	561	16,28	2.885	1.231	-	4.116	70,09	153,81
16.	Basismetalen	9.372	3.318	35,40	6.054	4.606	288	10.372	58,37	122,97
17.	Metaalprod./machinebouw	13.581	4.957	36,50	8.624	7.842	601	15.865	54,36	117,86
18.	Elektrotechnische industrie	9.924	6.461	65,10	3.463	5.739	11	9.191	37,68	72,58
19.	Transportmiddelenindustrie	7.292	4.786	65,63	2.506	5.986	235	8.257	30,35	64,72
20.	Optische en overige industrie	1.324	649	49,02	675	1.426	16	2.085	32,37	83,35
21.	Openbare nutsbedrijven	7.285	31	0,43	7.254	2	-	7.256	99,97	199,54
22.	Bouwnijverheid/bouwinstallatie	25.300	535	2,11	24.765	3	-	24.768	99,99	197,88
23.	Groot- en detailhandel	30.076	6.160	20,48	23.916	715	20	24.611	97,18	176,70
24.	Hotel, café, restaurant	2.930	-	0,00	2.930	-	-	2.930	100,00	200,00
25.	Reparatie van gebruiksgoederen	3.050	-	0,00	3.050	-	-	3.050	100,00	200,00
26.	Zee- en luchtvaart	4.661	4.116	88,31	545	-	-	545	100,00	111,69
27.	Overig transport en opslag	9.515	3.274	34,41	6.241	-	-	6.241	100,00	165,59
28.	Communicatiebedrijven	3.645	93	2,55	3.552	-	-	3.552	100,00	197,45
29.	Bank- en verzekeringswezen	5.444	427	7,84	5.017	-	-	5.017	100,00	192,16
30.	Woningbezit	7.097	-	0,00	7.097	-	-	7.097	100,00	200,00
31.	Zakelijke dienstverlening	4.697	133	2,83	4.564	-	-	4.564	100,00	197,17
32.	Medische en veterinaire diensten	9.033	-	0,00	9.033	-	-	9.033	100,00	200,00
33.	Cultuur en recreatie	1.439	3	0,21	1.436	-	-	1.436	100,00	199,79
34.	Overige dienstverlening	5.752	319	5,55	5.433	-	-	5.433	100,00	194,45
35a	Goederen en diensten niet verdeeld	1.805	1.253	69,42	552	547	-	1.099	-	-
b	Verkopen door overheid	-	296	-	-	296	-	-	-	-
c	Correctieposten	-	2.990	-	-	-	-	-	-	-
		270.538	78.717	29,10	191.821	66.811	4.161	254.471	75,38	146,28
36b	Niet concurrerende invoer					10.949	198	10.751		
	Totalen/gemiddelden	270.538	78.717	29,10	191.821	77.760	4.359	265.222	75,32	146,22

Bron: CBS, Nationale Rekeningen 1975, Aanhangels 1 en 2. Berekeningen voor het jaar 1973.

scoorden, zijn tot de nationale sector gerekend. Bedrijfsklassen, die eveneens tot de oligopoloid sector kunnen worden gerekend, zijn tot deze sector gerekend. De redenen daarvoor zijn van theoretische aard en kunnen hier slechts zeer kort aan de orde worden gesteld. Vergelijk voetnoot 7.

Appendix II. Bepaling van de oligopoloid sector

Een aparte oligopoloid sector is onderscheiden, omdat de prijsvorming hier naar verwachting kan worden op een eigensoortige wijze tot stand komt. In het kader van dit artikel kon niet worden ingegaan op de verschillende theoretische visies ten aanzien van deze wijze van prijsvorming, noch kon aandacht worden besteed aan de empirisch waarneembare variaties in wijze van prijsvorming in deze sector.

Bij de bepaling en afgrenzing van de oligopoloid sector treden een aantal ernstige problemen op. Deze zullen er ten dele de oorzaak van zijn, dat systematisch onderzoek op dit terrein tot nu toe is uitgebleven. In de eerste plaats moet theoretisch worden bepaald, wanneer van oligopoloid prijsvorming sprake is. In het algemeen kan daaromtrent worden gesteld, dat hiervan sprake is wanneer marktprijzen worden gerealiseerd die systematisch hoger liggen dan de productieprijzen, die onder „normale” concurrentievoorwaarden worden gerealiseerd. Een directe empirische waarneming van een dergelijke winsttopslag is niet goed mogelijk. Gezocht moet worden naar een of meer goede indicatoren.

Het ligt voor de hand om het gemiddelde winstniveau in een bedrijfsklasse of -groep als maatstaf te hanteren. De nadelen daarvan zijn evenwel legio. Allereerst is betrouwbare empirische informatie hierover niet voorhanden. Verder kan een surplus winst op verkochte waren zijn gebruikt om bijvoorbeeld onderbezettingsverliezen te compenseren of verlieslijdende bedrijven over te nemen. Bovendien kan de waargenomen fiscale winst een vertekend beeld geven door de mogelijkheden van winsttransfer, mutaties in reserves en voorraadvorming, niet realistische afschrijvingen e.d.

Op grond van deze nadelen hebben wij voorlopig een indicator gehanteerd die de marktbeheersing meet, ofwel preciezer: de concentratie van de afzet. Op grond van de bestaande literatuur is de C_4 -indicator gekozen, die het marktaandeel van de grootste vier producenten of importeurs meet. Naar onze mening verdient deze concentratie-indicator de voorkeur boven de indicator (Theil-coëfficiënt) die gehanteerd wordt in het CBS-onderzoek: *Concentratie en deconcentratie in nijverheid en delfstoffenwinning*, omdat deze de concentratie aan de produktiekant meet. In een open economie kan dat flink verschillen met de concentratie aan de afzetkant, terwijl deze

laatste indicatief moet worden geacht voor het voorkomen van oligopoloid prijsvorming. De Theil-coëfficiënt is overigens wel superieur aan de C_4 -indicator, omdat het effect van het totale aantal producenten en importeurs kan worden meegenomen. In één bedrijfstgroep, 20,8, speelt dit een rol. Deze bedrijfstgroep is derhalve tot de sector van internationale prijsconcurrentie gerekend.

De bestaande literatuur volgens is een bedrijfsklasse of -groep tot de oligopoloid sector gerekend als het marktaandeel van de grootste vier producenten meer dan 50% bedroeg. De cijfers zijn zoveel mogelijk voor het jaar 1973 of 1974, het „midden” van de beschouwde periode, verzameld. Een systematische berekening is onmogelijk. Vaak is de binnenlandse afzet van de grootste vier producenten niet te bepalen wegens de geheimhouding van het exportpercentage van de ondernemingen. Veel ondernemingen produceren bovendien voor veel verschillende markten, zonder dat bekend is welk deel van de omzet op welke markt wordt afgezet. Voor een aantal bedrijfstgroepen kon, soms uit interne bedrijfsrapporten, het precieze marktaandeel worden berekend, dan wel uit bestaande informatie worden overgenomen. Bedrijfsklassen die evident sterk geconcentreerd zijn, maar waarvan de precieze marktaandelen (nog) niet te achterhalen vielen, zijn zonder vermelding van marktaandelen opgenomen. Bedrijfsklassen en -groepen, die mogelijk aan het C_4 -criterium voldoen, maar waarvoor geen exacte marktaandelen konden worden verkregen, zijn niet opgenomen. Verder onderzoek zal de thans gemaakte indeling moeten aanvullen en verfijnen.

Een laatste probleem, dat wij hier kort aan de orde stellen, betreft de bepaling van een markt. In het algemeen is het zo, dat de marktconcentratie toeneemt naarmate de markt beperkter wordt gedefinieerd, maar daar staat tegenover dat de substitutiemogelijkheden dan toenemen.

De ideale analyse-eenheid is vermoedelijk de bedrijfssubgroep, d.w.z. de vier-cijfercode van de CBS standaard-bedrijfsindeling. Het nastreven van een dergelijke verfijnde indeling stuit echter op het onoverkomelijke bezwaar, dat het CBS de intern voorhanden informatie uitgesplitst volgens deze vier-cijferindeling niet wil vrijgeven. De beschikbare informatie, voor zover die openbaar is, laat niet meer toe dan een drie-cijferindeling en dan ook nog alleen maar voor bepaalde bedrijfsklassen. Een fijnere indeling van de bedrijfsklassen chemie en de metaalklassen is niet mogelijk door de onvergelijkbaarheid van de SBI-1974-indeling en de voor 1970 gebruikte indeling. De chemie is tot de oligopoloid sector gerekend, omdat deze bedrijfstklasse overwegend (mogelijk met uitzondering van de bedrijfstgroepen 29.3 en 29.5) sterk is geconcentreerd. De metaalsectoren zijn tot de internationale concurrentiesectoren gerekend, omdat deze overwegend (zeker met uitzondering van de bedrijfstgroepen 35.8,

Inkomensprijzen en inkomensverdeling

DRS. L.J.M. VAN DEN ENDE
DRS. H.G. VAN GEMERT*

Mede naar aanleiding van kamervragen is op het Ministerie van Financiën een studie gaande naar de werking en effecten van inkomensprijzen. Vooral het verschijnsel dat een toename van het bruto-inkomen door de werking van inkomensafhankelijke subsidies in sommige gevallen niet of nauwelijks gepaard gaat met een toename van het besteedbaar inkomen, is regelmatig aan de orde gesteld. De auteurs, medewerkers van het Ministerie van Financiën, pogen te komen tot een genuanceerde benadering van het verschijnsel inkomensprijzen. Naast de gevolgen voor de marginale druk bezien zij ook de bestedingsverruimende en inkomensnivellerende effecten. Tevens wordt aandacht besteed aan de omvang van de groepen waarvoor cumulatieve optreedt.

Het verschijnsel „inkomensprijzen” krijgt hoe langer hoe meer aandacht in pers, vakbladen en parlement 1). Mede ook naar aanleiding van vragen van Dr. W. Drees, tot voor kort lid van de Tweede Kamer, is op het Ministerie van Financiën een studie gaande naar dit verschijnsel. Hoewel deze studie nog geenszins is afgerond, kunnen enkele partiële resultaten reeds thans worden vermeld.

Bij „inkomensprijzen” wordt meestal in eerste instantie gewezen op twee wettelijke regelingen: het stelsel van individuele huursubsidies en het systeem van rijksstudietoelagen. De uitkeringen, die krachtens deze regelingen worden gegeven, zijn namelijk gerelateerd aan de inkomenspositie van de betrokkene, zodat de prijs voor woon- en studiediensten inkomensafhankelijk is.

Meer in het algemeen wordt het begrip inkomensprijs gehanteerd, wanneer van goederen of diensten de prijs die per standaardhoeveelheid in rekening wordt gebracht niet voor iedereen gelijk is, maar wordt uitgedrukt in een percentage van het inkomen van de ontvanger 2). Door dit systeem, dat de overheid toepast bij de prijsvorming van een aantal basisvoorzieningen, wordt bereikt dat voor lagere inkomensgroepen de individuele prijs beneden de „marktprijs” komt te liggen. Behalve de genoemde woon- en studiediensten worden ook andere overheidsvoorzieningen tegen inkomensprijzen aan de consumenten ter beschikking gesteld. Hierbij kan gedacht worden aan de diensten van allerlei maatschappelijke en culturele instellingen (kruisverenigingen, scholen). Het betreft hier door de overheid gesubsidieerde voorzieningen

* Beide auteurs, werkzaam bij het Ministerie van Financiën, zijn betrokken bij een studie over werking en effecten van inkomensprijzen. Zij zijn dank verschuldigd aan hun collega Mej. Drs. J. Koenen, die een deel van de berekeningen in dit artikel uitvoerde.

1) Zie het aan het slot van dit artikel opgenomen overzicht van publikaties. In de tekst wordt daarnaar verwezen door de nummers van de publikaties in dit overzicht tussen haakjes te vermelden.

37.6 en 37.7) niet sterk zijn geconcentreerd qua relevante internationale markt, althans ons het tegendeel daarvan niet is gebleken.

De nu volgende lijst moet, gezien de aangestipte problemen, met alle reserves worden beschouwd als een eerste, voorlopige bepaling van de oligopolioïde sector van de Nederlandse economie.

- 12.0 Aardolie en aardgaswinning (NAM)
- 19.2 Zoutwinning (AKZO)
- 19.9 Overige delfstoffenwinning (19.92 UCN)
- 20.2 Zuivelindustrie (o.a. Meldoc)
- 20.4 Meel, gort en rijst (Wessanen en Meneba ca. 80%)
- 20.5 Suikerindustrie (Suiker Unie en CSM 100%)
- 20.6 Margarine, oliën en vetten (Unilever 65 à 70%)
- 21.1 Zetmeel (Avebe en KSH — meer dan 50%)
- 21.2 Veevoeder (Cebeco, Cargill soja, Hendrix, Unilever ca. 80%)
- 21.3 Overige (o.m. 21.32 koffie/thee DE 51,5%/65%)
- 21.4 Alcohol en destilleerderijen (ZNSF 65% alcoholproductie, Heineken 20% en Bols 30% van het gedestilleerd)
- 21.5 Bierbrouwerijen en -mouterijen (Heineken ca. 60%)
- 21.7 Tabak (Rothmans 35%, Tabacofina 36%, British American Tobacco Company 20%, Philip Morris 5%)
- 28 Aardolie-industrie
- 29 Chemische industrie (o.a. 29.1 Kunstmest (UKF 50%, NSM 21%, Esso Chemie 15%, Windmill 5% en Zuid Chemie 1%), vergelijkbare concentratiegraden in de overige bedrijfstakken, behalve 29.3 en 29.5; 29.71 Zeep, was- en reinigingsmiddelen (Unilever ca. 60%), sterke concentratie op deelmarkten, o.a. in 29.61 Geneesmiddelen en 29.72 Parfumerie en cosmetica)

- 30 Kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie (wereldmarktaandeel exclusief Japan en Oostblok in 1974: Du Pont 27,1%, AKZO 19,2%, Rhône Poulenc 12,9%, Hoechst 9,6, ICI 9,2, Bayer 5,4%)
- 31 Rubber- en kunststofverwerkende industrie (o.a. 31.11 Rubberbanden (Michelin 25%, Goodyear 25%, Vredestein/Goodrich 25% en 25% voor Dunlop en Uniroyal))
- 33 Basismetalen (EG-aandelen British steel 16%, August Thyssen 8%, Estel 7%, Wendel/Sidélor/Usinor 10%—Éstel meer dan 50% van de Nederlandse markt voor staalproducten; sterke concentraties in de non-ferrosectoren)
- 36 Elektrotechniek (36.1 draad en kabel (EG-aandeel van Philips ca. 70%), 36.9 overige (Philipsaandeel in wereld (excl. Japan, USA, China, Oostblok)markt voor gloeilampen 33%, tl 39%, tv kleur 27,9%, beeld- en ontvangstbuizen 55%, dioden en transistors 60% enz.). In de professionele sector sterke concentraties, o.m. in elektromedische apparatuur, telecommunicatie, computers, en specialistische kapitaalgoederen)
- 40 Openbare nutsbedrijven
- 73/5 Zee- en luchtvaart. In de beschouwde periode spelen tamelijk effectieve internationale, door overheden nageleefde, kartelmatige prijsafspraken een belangrijke rol
- 77 Communicatiebedrijven (PTT)
- 81 Banken (o.a. ABN 27%, Rabo 25%, Amro 24%, NMB 10%)
- 82 Verzekeringen (Leven NN 26%, Delta Lloyd 10%, Amez 13%, Ennia 12%, de schadesector is minder sterk geconcentreerd; kartelafspraken spelen een belangrijke rol)

waarvan meestal een deel van de kosten door middel van een retributiesysteem aan de gebruiker in rekening wordt gebracht. In dit verband kan ook het recentelijk gerealiseerde voorstel genoemd worden om de hoogte van de ouderbijdrage voor kinderdagverblijven te koppelen aan het netto maandinkomen. Overigens worden niet alleen door de overheid, maar ook door de particuliere sector inkomensprijsen gehanteerd 2).

Effecten van inkomensprijsen

Reeds bij diverse gelegenheden 3) is het verschijnsel gesignaleerd dat een toeneming van het bruto-inkomen in sommige gevallen mede door de werking van inkomensafhankelijke subsidieregelingen niet of nauwelijks gepaard gaat met een toeneming van het besteedbaar inkomen. Het is zelfs niet uitgesloten dat de situatie zich voordoet dat het besteedbaar inkomen afneemt. Hoewel belasting- en premieheffing voor een belangrijk gedeelte hiervoor verantwoordelijk zijn speelt de werking van de inkomensprijsen een steeds grotere rol. Degenen die de tegemoetkomingen ontvangen – en juist zij – worden namelijk tevens met een verzwaren van de voor hun inkomen relevante marginale druk geconfronteerd. Bij reële individuele inkomensgroei zal de overheid immers meer en meer afzien van de op grond van het herverdelingsmotief verstrekte prijssubsidies.

Het hanteren van inkomensprijsen kan tot ongewenste spanningsverschijnselen aanleiding geven 4). De verzwaren zou kunnen leiden tot een verdergaande tendens tot afwentelen. Ook is het mogelijk dat de financiële prikkel om meer te presteren erdoor afneemt (5). De neiging tot zwarte bijverdienste kan worden versterkt (3). Omdat ten slotte de opgetreden lastenverzwaren vaak pas achteraf wordt beseft, kan de sociale ontevredenheid groeien (3). In zekere zin doet zich hier een vergelijkbaar verschijnsel voor als bij de belastingheffing, al is op zich zelf bezien bij de inkomensprijsen daar minder aanleiding voor.

Een genuanceerde benadering van het verschijnsel inkomensprijsen is een eerste vereiste voor een goede analyse, m.n. omdat er in feite twee effecten tegelijkertijd optreden, n.l.:

- a. een *bestedingsverruimend* effect, dat optreedt doordat tegemoetkomingen op het gebied van wonen, onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijke hulp worden verstrekt, waardoor deze vooral in deze sfeer worden mogelijk gemaakt resp. andere bestedingen worden veilig gesteld;
- b. een *nivellerend* effect, dat optreedt vanwege de inkomensafhankelijkheid van genoemde tegemoetkomingen, waardoor deze vooral aan de laagstbetaalden ten goede komen.

Dit artikel gaat vooral in op het nivellerend effect. Voor een goed begrip is echter eveneens het bestedingsverruimend effect van belang, omdat hierin de primaire doelstelling van de besproken subsidies is gelegen.

Het afbouwelement in de regelingen, moet vanuit de invalshoek van de bestedingsverruiming meer gezien worden als een *neven*effect, een constatering die overigens niets af doet aan de problematiek als zodanig die erdoor wordt opgeroepen en die voorts direct bepalend is voor de richting waarin naar oplossingen of verlichting van deze problemen moet worden gezocht.

Nivellering en marginale druk

Met betrekking tot het nivellerende effect zijn in recente artikelen (3, 6, 9, 11) berekeningen verschenen, waarbij de cumulatieve druk op de inkomens-toeneming is berekend door de marginale druk van de belastingen, premies en inkomens-

afhankelijke subsidies op te tellen (*de marginale benadering*). Voor de volledigheid van de analyse worden in dit artikel dezelfde soort berekeningen gepresenteerd. Men dient echter te beseffen dat bij deze methode enig voorbehoud op z'n plaats is.

- Een eerste kanttekening bij de marginale benadering betreft de vraag of publiekrechtelijke uitkeringen (zoals huursubsidie en rijksstudietoelage) naar hun aard zodanig gelijk zijn te stellen aan publiekrechtelijke heffingen (belastingen, premies), dat optelling van marginale percentages verantwoord is. Bij bedoelde subsidies gaat het om inkomensverruimende tegemoetkomingen die tot doel hebben bepaalde bestedingen van het *gezin zelf* (wonen, studeren) mogelijk te maken dan wel andere bestedingen te handhaven, terwijl de heffingen daarentegen nodig zijn voor de financiering van *gemeenschapsvoorzieningen*. De tegemoetkomingen zijn voorts aan een bepaalde besteding gebonden en zijn bovendien evenals bijzondere belasting-aftrekposten individueel bepaald.
- Daarnaast kan tegen optelling nog het volgende worden aangevoerd. In de eerste plaats dragen inkomensprijsen veelal een tijdelijk karakter. Bij de individuele huursubsidie bijvoorbeeld verdwijnt het probleem bij verhuizing naar een eigen woning of dure huurwoning. Bij de rijksstudietoelage daalt de marginale druk met 43% (zie tabel 1) zo gauw zoon of dochter afstudeert. Daarbij geldt verder dat de daling van een tegemoetkoming of reductie gemiddeld genomen pas na 1 jaar wordt ervaren, terwijl een belastingverzwaring of toeneming van sociale premies onmiddellijk ingaat. In de tweede plaats komen de subsidies voor een groot deel terecht bij mensen met een inkomensontwikkeling die doorgaans niet leidt tot een vermindering van subsidie, omdat de tabellen jaarlijks worden aangepast (met name de niet-actieven).

Behalve door het sommeren van afzonderlijke marginale drukpercentages is de nivellerende werking der inkomensprijsen te analyseren door *verticale vergelijking* van netto inkomens incl. subsidies binnen een bepaalde bevolkingsgroep. Op die wijze lijkt een meer algemene en juiste analyse van het nivellerend effect der prijssubsidies bereikbaar. Na te gaan is dan immers in hoeverre en waar in de inkomensverhoudingen het systeem van inkomensprijsen aanleiding geeft tot onbillijkheden en knelpunten. Wanneer bijv. het éne gezin t.o.v. een ander gezin een groter bruto-inkomen heeft, terwijl het voor het overige in gelijke omstandigheden verkeert, zou het systeem der inkomensprijsen er niet toe mogen leiden, dat dit laatste gezin netto minder te besteden zou hebben. Als dergelijke vergelijkingen aktueel zijn, wordt het doel der regelingen, spreiding van bestedingsmogelijkheden, voorbij geschoten. Ook indien het netto-inkomensverschil slechts gering is, kan afhankelijk van het criterium dat men met

2) Een aantal premies van sociale verzekeringen zou men eveneens inkomensprijsen kunnen noemen. Het verstrekkingenpakket van de Ziekenfondswet, de kinderbijslaguitkeringen en het AOW-pensioen zijn voor iedereen gelijk, terwijl de financiering naar rato van het inkomen plaats vindt. Bij een dergelijke redenering legt men het accent op het verzekeringskarakter van deze wetten. Wordt de sociale zekerheid, mede op grond van het permanente en verplichte karakter van de premieheffing, meer benaderd als een collectieve voorziening – hetgeen zeker wat betreft de volksverzekeringen niet onredelijk is – dan is het moeilijker om te spreken van inkomensprijsen, net zo min als dat gebeurt bij belastingheffing. In zekere zin zou men (althoewel dat in dit artikel niet gebeurt) ook de uitkeringen krachtens de Algemene Bijstandswet bij een beschouwing over inkomensprijsen kunnen betrekken, omdat eigen inkomsten in mindering worden gebracht (means test). Hetzelfde geldt voor inkomensoverdrachten uit hoofde van enkele werknemersverzekeringen.

3) Als recent voorbeeld kan de vergadering van 29 april jl. van de Nederlandse Vereniging voor Openbare Financien worden genoemd (12).

4) Praktisch alle in het publikatieoverzicht genoemde auteurs wijzen hierop.

Tabel 1. Samenvattend overzicht van de belangrijkste publiekrechtelijke regelingen met inkomensafhankelijkheid (1976)

Inkomensprijs	Maatstaf	Marginale druk op toeneming maatstaf	Grenzen van de maatstaf waartussen inkomensafhankelijkheid bestaat
Individuele huursubsidie a)	Belastbaar jaarinkomen 1975 + 13%	Afropend van gemiddeld 36% tot gemiddeld 12%	f. 16.500 - f. 33.000
Rijksstudietoelage b) (1976/1977)	Belastbaar jaarinkomen 1975	continu 43%	
uitwonend thuiswonend			f. 16.590 - f. 35.900 f. 16.590 - f. 29.870
Tegemoetkoming studiekosten (1976/1977)	Belastbaar jaarinkomen 1975		
uitwonend thuiswonend reiskosten (max.)		gemiddeld 24,2% gemiddeld 15,3% gemiddeld 20,8%	f. 16.590 - f. 27.390 f. 16.590 - f. 18.750 f. 18.750 - f. 23.070
Retributie gezinsverzorging c) d)	Netto maandinkomen	gemiddeld 13% gemiddeld 26%	f. 1.070 - f. 1.500 f. 1.500 - f. 3.200
Premie bejaardenzakenfondsverzekering/vrijwillige ziekenfondsverzekering	Geschat bruto jaarinkomen 1976 e)	gemiddeld 57,0% gemiddeld 56,3% gemiddeld 13,5% gemiddeld 27,5% gemiddeld 18,4% gemiddeld 15,9%	f. 13.844 - f. 14.284 f. 14.284 - f. 14.726 f. 14.726 - f. 16.584 f. 16.584 - f. 18.441 f. 18.441 - f. 20.330 f. 20.330 - f. 22.218

a) Geen huursubsidie wordt verstrekt, indien de jaarhuur lager is dan f. 1.835 of hoger dan f. 5.850.

b) Vermindering van de studietoelage doet in het algemeen recht op kinderbijslag en kinderaftek ontstaan.

c) Gedurende een periode langer dan 8 weken. Voor kortstondige hulp luiden de cijfers anders.

d) Indien minder dan 22 uren per week hulp wordt ontvangen, daalt de bovengrens van de inkomensafhankelijkheid. Zo is de bovengrens f. 1.950 bij 8 uren gezinsverzorging per week.

e) Exclusief onder meer vakantiegeld.

betrekking tot de inkomensnivellering wenst te hanteren, echter van een knelpunt gesproken worden.

Om dezelfde reden dient men te beseffen, dat knelpunten in de inkomensverdeling niet slechts kunnen ontstaan, wanneer de afbouw van twee of meer regelingen cumuleert, maar dat ook regelingen afzonderlijk hiertoe aanleiding kunnen geven. Bij de door ons voorgestane methode van verticale vergelijking van bruto en netto inkomens, waarbij rekening wordt gehouden met de invloed van de inkomensafhankelijke subsidies, wordt niet alleen de marginale drukverzwaring maar ook het totale effect op de personele inkomensverdeling zichtbaar. Een groot verschil in bruto-inkomen met tegelijkertijd een klein verschil in netto-inkomen kan aanleiding geven tot enig „jaloezie-effect” met dezelfde gevolgen als eerder werden gesignaleerd. Door zich eenzijdig te richten op de effecten der prijssubsidies voor de marginale druk (een methode waar kanttekeningen bij geplaatst zijn en die bovendien slechts voor een kleine groep subsidie-ontvangers actueel zal blijken te zijn) blijft de invloed op de interpersonele inkomensverhoudingen eigenlijk onduidelijk.

Kwantificering van effecten en aantallen

Overwegingen van praktische aard dwingen tot een beperking van het aantal inkomensprijzen, dat in deze paragraaf nader wordt behandeld. Slechts de belangrijkste door de centrale overheid vastgestelde inkomensafhankelijke regelingen zullen worden bezien. In concreto spitst de kwantificering zich toe op:

- individuele huursubsidies (HS);
- rijksstudietoelagen (RST);
- tegemoetkomingen studiekosten (TSK);
- retributies gezinsverzorging (GV);
- premies bejaardenzakenfondsverzekering (ZF).

Tabel 1 geeft een kort overzicht van deze regelingen, met name van de wijze waarop de koppeling aan het inkomen van de verschillende uitkeringen en betalingen wordt gerealiseerd.

In de volgende twee paragrafen worden de inkomensnivellerende en bestedingsverruimende effecten, zowel per regeling afzonderlijk als bij het samengaan van verschillende regelingen, gekwantificeerd. Tevens is gepoogd op basis van de deelname per regeling en gegevens over de inkomensverdeling tot een schatting te komen van het aantal gevallen waarin cumulatie van regelingen kan optreden. Bij deze schatting, evenals trouwens bij de kwantificering van de effecten, worden de groep „gezinnen met kinderen” en de groep „bejaarden” afzonderlijk bezien. Aangenomen is, dat in het eerste geval de individuele huursubsidies, de rijksstudietoelagen en de tegemoetkomingen studiekosten een rol spelen en dat in het laatste geval de huursubsidies, de bejaardenzakenfondspremie en de tarieven voor gezinsverzorging in aanmerking moeten worden genomen.

De omstandigheid dat inkomensafhankelijke subsidies geen algemeen karakter hebben—dit in tegenstelling tot de heffing van belasting en de inning van sociale premies—bemoedigt uiteraard het inzicht in de mate waarin meer dan één regeling tegelijkertijd kan voorkomen. Het aantal mensen, dat van één van de regelingen gebruik maakt, belooft slechts een fractie van het totaal aantal inkomensstrekkers of gezinnen in Nederland. A fortiori kan dit gezegd worden van het aantal mensen, dat van meer dan één regeling gebruik maakt.

Gezinnen met kinderen, inkomenseffecten

Bij de groep gezinnen met kinderen beperken we ons tot de effecten van de individuele huursubsidie en de rijksstudietoelage 5). Tot welke marginale percentages de inkomensafhankelijkheid van deze twee regelingen in samenhang met de belasting- en premieheffing kan leiden is weergegeven in tabel 2. De tabel laat zien, dat voor de lagere inkomens vooral de huursubsidieregeling tot hoge marginale drukpercentages aanleiding geeft, terwijl de rijksstudietoelagerегeling eerst bij de wat hogere inkomens een sterke afbouw gaat vertonen. Het huidige studietoelagesysteem kent een afbouwpercentage van 43% wanneer het belastbaar inkomen van de ouders boven de bijdragevrije voet ligt. Daar staat tegenover dat in het algemeen recht op 1, 2 of 3X kinderaftek en kinderbijslag bestaat, indien de ouderlijke bijdrage in de kosten van levensonderhoud respectievelijk de 10%, 50% of 90% overschrijdt. Deze compensatie voor de afnemings van de rijksstudietoelage komt in tabel 2 op drie inkomensniveaus tot uitdrukking in een onregelmatig verloop van de marginale druk bij een inkomensgroei van bruto f. 2.000. Door het schoksgewijs ontstaan van het recht op kinderaftek en kinderbijslag blijft echter over betrekkelijk grote inkomensintervallen een marginale druk van 43% op een toeneming van het belastbaar inkomen in stand 6). Een vierde onregelmatigheid in het verloop van de marginale druk wordt veroorzaakt door het wegvallen van de ziekenfondspremie boven de loongrens voor de ziekenfondswet (f. 30.900).

5) De retributieregeling voor gezinsverzorging blijft buiten beschouwing, omdat gezinshulp hier doorgaans incidenteel en van zeer korte duur zal zijn; de kwantitatieve invloed is dan gering. Ook de regeling tegemoetkoming studiekosten, die wel bij de aantallenschatting zal worden meegenomen, blijft op grond van de geringere bedragen die in deze regeling omgaan, hier buiten beschouwing.

6) In dit verband is het van belang op te merken dat de door de regering geplande invoering van een nieuw studiefinancieringssysteem volgens de huidige voorstellen zowel tot een matiging als tot een meer regelmatig verloop van de marginale effecten zal leiden. Die voorstellen komen erop neer dat aan alle studerende boven 18 jaar aan het wetenschappelijk onderwijs en het hoger beroepsonderwijs een basisbeurs zal worden toegekend, die ongeveer overeenkomt met het gemiddelde provenue van 2X kinderaftek en kinderbijslag voor een thuiswonende student en 3X kinderaftek en kinderbijslag voor een uitwonende student. Indien het ouderlijk inkomen lager is dan $2\frac{1}{2} \times$ het minimumloon wordt een aanvullende beurs verstrekt, die beneden $1\frac{1}{4} \times$ het minimumloon maximaal is en daarboven met een kortingspercentage van 16% wordt afgebouwd.

Tabel 2. Marginale effecten van belasting, sociale premies, huursubsidie en rijksstudietoelage (incl. evt. kinderbijslag) in procenten van een bruto inkomensverschil van f. 2.000 voor een werknemer die een huurhuis van f. 3.600 per jaar bewoont en een uitwonend, bij het wetenschappelijk onderwijs studerend, kind heeft (1976)

Bruto-inkomen	Marginale percentages als gevolg van				Som van de marginale percentages
	Belasting a)	Sociale premies	HS	RST + KB b)	
18.000	22,7	21,5	9	0	53,2
20.000	22,7	21,0	24	6,0	73,7
22.000	11,8	22,0	33	1,6	68,4
24.000	24,4	21,5	15	34,5	95,4
26.000	26,9	17,2	12	33,3	89,4
28.000	26,8	16,5	0	32,8	76,1
30.000	10,2	9,6	0	12,8	32,6
32.000	26,8	16,5	0	33,0	76,3
34.000	18,9	16,6	0	-25,6	9,9
36.000	27,4	16,5	0	33,0	76,9
38.000	36,6	8,5	0	36,0	81,1
40.000	37,9	5,3	0	37,5	80,8
42.000	37,9	5,3	0	37,3	80,5
44.000	28,1	5,3	0	-20,8	12,6
46.000	42,3	5,3	0	14,3	61,9
48.000	49,6	0,8	0	0	50,4

a) Bij de berekening van de marginale belastingdruk is rekening gehouden met de voor iedereen geldende aftrekposten. Individueel bepaalde aftrekposten blijven buiten beschouwing.

b) Recht op 1X, 2X of 3X KAB bestaat in het algemeen, indien de ouderlijke bijdrage resp. 10%, 50% of 90% van de onderhoudskosten overschrijdt. De onderhoudskosten zijn hier gelijkgesteld aan de maximum studietoelage. Het effect van de kinderaftrek komt tot uitdrukking in de kolom belasting.

Tabel 3. Bestedingsverruimend en inkomensnivellerend effect van individuele huursubsidie en rijksstudietoelage a) voor het gezin uit tabel 2

Bruto-inkomen	Netto-inkomen excl. subsidies b)	HS	RST + KB	Netto-inkomen (incl. subsidies c)	Bestedingsverruimend effect d) van	
					HS	RST + KB
18.000	12.886	1.860	8.300	23.046	14,4%	64,4%
20.000	14.002	1.680	8.300	23.982	12,0%	59,3%
22.000	15.127	1.200	8.180	24.507	7,9	54,1
24.000	16.451	540	8.148	25.139	3,3	49,6
26.000	17.534	240	7.458	25.232	1,4	42,5
28.000	18.654	-	6.793	25.447	-	36,4
30.000	19.789	-	6.138	25.927	-	31,0
32.000	21.393	-	5.883	27.276	-	27,5
34.000	22.528	-	5.223	27.751	-	23,2
36.000	23.819	-	5.734	29.553	-	24,1
38.000	24.941	-	5.074	30.015	-	20,3
40.000	26.039	-	4.354	30.393	-	16,7
42.000	27.176	-	3.604	30.780	-	13,3
44.000	28.313	-	2.859	31.172	-	10,1
46.000	29.646	-	3.275	32.921	-	11,0
48.000	30.696	-	2.990	33.686	-	9,7
50.000	31.688	-	2.990	34.678	-	9,4

a) Inclusief evt. kinderbijslag.

b) De premie particuliere ziektekostenverzekering voor inkomens boven de loongrens is gesteld op de maximumpremie voor de verplichte ziekenfondsverzekering.

c) D.w.z. vóór aftrek van de gesubsidieerde bestedingen.

d) In procenten van het netto-inkomen excl. subsidies.

Tabel 4. Aantal toekenningen van huursubsidie en rijksstudietoelage per inkomensklasse aan gezinnen met kinderen in 1976

Klasse belastbaar inkomen	Huursubsidie	Rijksstudietoelage	Beide
< 14.250	47.500	11.200	3.100
14.250 - 17.100	12.500	7.600	650
17.100 - 20.200	10.400	9.800	450
20.200 - 23.000	5.100	12.400	200
23.000 - 25.700	2.700	12.800	125
25.700 - 28.500	1.400	12.000	100
28.500 - 31.300	250	9.600	15
31.300 - 34.000	150	7.300	10
> 34.000	-	19.300	-
	80.000	102.000	4.650

Tabel 2 bevestigt de in het verleden door andere auteurs gemaakte berekeningen die aantonen, dat vooral rond het inkomen van de modale werknemer de marginale effecten bij inkomensgroei tot grote hoogte kunnen oplopen. Zoals uiteengezet in de vorige paragraaf moet, vooral met het oog op het tijdslelement in de vergelijking, enig voorbehoud gemaakt worden, indien de percentages van de tabel zonder meer worden opgeteld en toegepast op de reële bruto-inkomenstoename van een individu.

Tabel 3 biedt in vergelijking met tabel 2 meer mogelijkheden om de gevolgen voor de inkomensverdeling van de hier beschouwde subsidies te bezien. Per regel komt in de laatste twee kolommen allereerst de bestedingsverruimende werking van de huursubsidie en de rijksstudietoelage tot uiting. Verticaal tonen de dalende percentages het nivellerend effect van de regelingen. In hoeverre een afnemend percentage ook een afnemend subsidiebedrag impliceert laten de kolommen 3 en 4 zien. De nivellerende werking blijkt bovendien bij een interpersonele vergelijking van netto-inkomens exclusief subsidies met netto-inkomens inclusief subsidies. Zo daalt de verhouding tussen de hoogste en de laagste in de tabel vermelde inkomens van 2,8 naar 2,5 als gevolg van belastingen en premieheffing en van 2,5 naar 1,5 als gevolg van de in beschouwing genomen subsidies. Rondom het modale inkomen kan een nog sterkere mate van nivellering worden waargenomen. In het interval f 20.000 tot f 30.000 worden de inkomensverschillen ten gevolge van belastingen en premies tot 60% en vervolgens door de werking van subsidies tot 20% gereduceerd.

Gezinnen met kinderen, cumulatiekansen

In deze paragraaf zal worden nagegaan in hoeverre de hiervoor gemaakte berekeningen algemene geldigheid bezitten, m.a.w. hoe groot de groepen zijn waarvoor deze effecten zich voordoen. Voor de HS en de RST staan voldoende gegevens ter beschikking omtrent de verdeling van het aantal toekenningen naar gezinssamenstelling en naar inkomen, om tot een benadering te komen van de omvang van de groep, die zowel HS als RST ontvangt.

De individuele huursubsidie had in de periode 1976/77 betrekking op circa 360.000 gezinnen en alleenstaanden. In het subsidiejaar 1974/75 werd 22% van het aantal subsidies verstrekt aan gezinnen met kinderen (8). Nemen we aan, dat dit percentage ook voor 1976/77 geldt dan ontvingen in die periode circa 80.000 gezinnen met kinderen huursubsidie.

Het aantal studenten in Nederland (WO + HBO) wordt voor het studiejaar 1976/77 geraamd op iets minder dan 250.000. Hiervan komen er ongeveer 102.000 in aanmerking voor een gehele of gedeeltelijke rijksstudietoelage. In deze 102.000 studenten zijn begrepen studenten van 27 jaar en ouder, voor wie het inkomen van de ouders voor de toekenning van een toelage geen rol meer speelt. Dit geldt ook voor studenten, van wie de ouders weigeren in de studiekosten bij te dragen. Daarnaast omvat het genoemde aantal ook gevallen van meer studenten uit één gezin. Niettemin is een cijfer van 102.000 aangehouden. Wanneer deze aantallen van resp. 80.000 en 102.000 in verband worden gebracht met het totaal aantal gezinnen met kinderen in Nederland met een inkomen beneden de bovengrens van de HS-regeling dan leidt een eenvoudige kansberekening tot 5.200 cumulatieve gevallen. Daarbij is de veronderstelling gemaakt dat er geen positieve of negatieve correlatie is tussen het ontvangen van HS en het ontvangen van RST.

Wanneer ook de verdeling over de inkomensklassen van het aantal toekenningen resp. het aantal gezinnen met kinderen in de berekening wordt betrokken is een nadere specificatie van de cumulatieve per inkomensklasse mogelijk. Tevens komt daardoor de totaaluitkomst wat lager te liggen nl. op 4.650. Een en ander is weergegeven in tabel 4.

De tabel laat zien dat het bij bovengenoemde (cumulatieve) regelingen veelal gaat om mensen met een inkomen beneden de grens, waar de afbouw begint. Voor hen is daarom de marginale benadering, d.w.z. de vermindering van HS of RST bij een reële toeneming van het inkomen niet van toepassing zodat deze benadering slechts op maximaal ca. 1.000 gezinnen van toepassing zal zijn 7).

Overigens betekent dit niet dat de groep die zich niet in het afbouwinterval bevindt verder geheel buiten beschouwing kan blijven en bij de interpersonele inkomensvergelijking (tabel 3) gebeurt dit ook niet. Juist het feit, dat een extra reële loonsverbetering geen gevolgen heeft voor de hoogte van de uitkeringen kan leiden tot een min of meer onbillijke netto-inkomenspositie gezien vanuit de situatie van diegenen voor wie extra toeneming van inkomen wel vermindering van subsidie tot gevolg heeft.

In het voorgaande is ervan uitgezien om ook voor de TSK de nivellerende en inkomensverruimende effecten in tabelvorm te presenteren. Hoewel een groot aantal gezinnen van deze regeling gebruik maakt (ca. 237.000 in 1976/77) is het geldelijk belang betrekkelijk gering 8). De maximale tegemoetkoming bedraagt namelijk f. 330 per jaar (1976/1977) plus eventueel een eveneens aan het inkomen gekoppelde vergoeding voor reiskosten.

Een verdeling van de TSK naar het inkomen van de ontvangers is niet beschikbaar. Een schatting van het aantal gevallen waarin cumulatie optreedt met HS en/of RST is dus slechts op zeer globale wijze via kansberekening mogelijk. Op grond van een dergelijke berekening kan het aantal ontvangers van zowel TSK als HS bij benadering worden gesteld op 10.000, terwijl voor het samengaan van TSK en RST een aantal van rond 20.000 kan worden aangehouden. Het aantal cumulatieve gevallen waarbij tevens van inkomensafhankelijkheid sprake zal zijn (met name van belang voor de marginale benadering) zal maximaal ca. 5.000 resp. 2.000 bedragen. Het laatstgenoemde aantal is relatief klein, omdat de inkomensafhankelijke trajecten van TSK en RST, gezien het feit dat de bijdragevrije voet in de RST-regeling voor ieder ander fiscaal kind f. 2.300 hoger wordt, elkaar nauwelijks overlappen.

De groep bejaarden, inkomenseffecten

Bij de groep bejaarden zijn de huursubsidie, de retributie gezinsverzorging en de bejaardenziekenfondspremie in beschouwing genomen voor het beoordelen van de bestedingsverruimende en inkomensnivellerende effecten van inkomensprijzen, alsmede voor de schatting van de omvang van de groepen waarvoor cumulatie van regelingen optreedt.

Tabel 5 toont aan, dat marginale effecten van grote omvang zich met name kunnen voordoen bij inkomens tegen de f. 20.000. Echter, ook voor degenen die naast hun AOW-uitkering weinig andere inkomsten hebben, kan de marginale druk hoog oplopen, vooral als gevolg van de sterke inkomensafhankelijkheid van de bejaardenziekenfondspremie. Deze premie is ook verantwoordelijk voor het grillige verloop van de percentages in de laatste kolom 9).

Inzicht in zowel het bestedingsverruimende als het inkomensnivellerende effect van de prijs subsidies geeft tabel 6. Uit deze tabel blijkt duidelijk dat als gevolg van de genoemde regelingen het besteedbaar inkomen van bejaarden (vóór aftrek van de gesubsidieerde uitgaven) aanmerkelijk is vergroot.

Evenals in tabel 3 geeft het verloop van de bestedingsverruimende percentages in de laatste kolom inzicht in het inkomensnivellerend effect van de prijs subsidies. Uitgedrukt in een verhoudingscijfer neemt de verhouding tussen het hoogste en het laagste in de tabel vermelde inkomen af van 1,9 tot 1,7 als gevolg van belastingheffing en van 1,7 tot 1,2 uit hoofde van subsidies.

Een notoir knelpunt in de netto-inkomensverhoudingen komt in deze tabel duidelijk naar voren: Een bejaard echtpaar in de omstandigheden zoals in de tabel beschreven met een

Tabel 5. Marginale effecten van belasting, bejaardenziekenfondsverzekering, huursubsidie en retributie gezinsverzorging in procenten van een bruto-inkomensverschil van f. 1.000 voor een echtpaar van 65 jaar of ouder, dat een huurhuis van f. 3.600 per jaar bewoont en gedurende het gehele jaar 1 dag gezinsverzorging per week geniet (1976)

Bruto-inkomen	Marginale percentages als gevolg van				Som van de marginale percentages
	Belasting a)	Bejaardenziekenfonds	Huursubsidie	Retributie gezinsverzorging	
13.400 (AOW)					
14.400	20	0	0	13	33
15.400	20	25,1	0	10,4	55,5
16.400	20,2	49,1	0	10,4	79,7
17.400	26	0	30	15,6	71,6
18.400	26	51,2	36	11,7	124,9
19.400	26	0	30	13	69
20.400	26	34,7	36	16,9	113,6
21.400	26	0	24	13,0	63
22.400	26	30	12	11,7	79,7
23.400	28,4	0	18	27,3	73,7
24.400	32	28,4	0	14,3	74,7
25.400	32	0	0	15,6	47,6

a) zie voetnoot a tabel 2

Tabel 6. Bestedingsverruimend en inkomensnivellerend effect van de gereduceerde ziekenfondspremie, de individuele huursubsidie en de retributieregeling gezinsverzorging voor het bejaarde echtpaar uit tabel 5

Bruto-inkomen	Netto-inkomen excl. subsidies	Reductie ziekenfondspremie	Huur-subsidie	Reductie gezinsverzorging	Netto-inkomen incl. subsidies a)	Bestedingsverruimend effect b) van		
						ZF	HS	GV
13.400 (AOW)	12.908	2.193	1.860	2.288	19.249	17%	14,4%	17,7%
14.400	13.708	2.193	1.860	2.158	19.919	16	13,6	15,7
15.400	14.508	1.942	1.860	2.054	20.364	13,4	12,8	14,2
16.400	15.306	1.443	1.860	1.950	20.559	9,4	12,2	12,7
17.400	16.046	1.443	1.560	1.794	20.843	9	9,7	11,2
18.400	16.786	931	1.200	1.677	20.594	5,5	7,1	10,0
19.400	17.526	931	900	1.547	20.904	5,3	5,1	8,8
20.400	18.266	584	540	1.378	20.768	3,2	3	7,5
21.400	19.006	584	300	1.248	21.138	3,1	1,6	6,6
22.400	19.746	284	180	1.131	21.341	1,4	0,9	5,7
23.400	20.462	284	0	858	21.604	1,4	0	4,2
24.400	21.142	0	0	711	21.853	0	0	3,4
25.400	21.822	0	0	559	22.381	0	0	2,6

a) Bij de bejaardenziekenfondsverzekering en de retributieregeling gezinsverzorging zijn de reducties op het normale tarief als subsidie in aanmerking genomen. Uit dit inkomen moeten dus nog de uitgaven voor ziekenfonds, huur en gezinsverzorging worden gefinancierd.

b) In procenten van het netto-inkomen excl. subsidies.

inkomen van bruto f. 20.400 heeft, als gevolg van de extra belasting, ziekenfondspremie en retributie gezinsverzorging alsmede de kleinere huursubsidie, netto minder te besteden dan een ander in precies dezelfde omstandigheden verkerend echtpaar met een bruto-inkomen van f. 17.400. Een gedurende een langjarig dienstverband opgebouwd pensioen, waarvoor mogelijk grote offers zijn gebracht, kan blijken achteraf niet nodig te zijn geweest wegens zeer substantiële subsidies voor degenen die een zodanig pensioen niet hebben willen of kunnen opbouwen.

De kans dat door cumulatie van marginale effecten afwentelingsreacties worden opgeroepen is voor de groep bejaarden waarschijnlijk minder groot. Het „jaloezie”-effect kan mogelijk wel een rol spelen. Daarnaast kunnen de geringe verschillen in de netto-sfeer op termijn leiden tot verminderde pensioeninspanningen van nog-actieven.

7) Bij de berekeningen is ervan uitgegaan dat het deelnemingspercentage van gezinnen met kinderen in de HS-regeling voor alle inkomensklassen 22% bedraagt. Over de invloed op de deelnemingspercentages van de uitbreiding van het HS-stelsel in 1975 zijn nog geen gegevens beschikbaar.

8) Behalve wellicht voor de ca. 3.000 uitwonende leerlingen, waarvoor een maximale tegemoetkoming van f. 2.610 geldt.

9) Een regelmatig verloop van het marginale percentage zou op budgettair neutrale wijze kunnen worden bereikt door de premie vast te stellen aan de hand van een tabel met kleinere inkomensintervallen. Deze meer verfijnde methodiek wordt eveneens gehanteerd voor de bepaling van de retributie gezinsverzorging.

Bejaarden, cumulatiekansen

Omtrent de aantallen bejaarden, die van de verschillende regelingen gebruikmaken zijn in betrouwbaarheid sterk uiteenlopende gegevens beschikbaar. Aan de hand daarvan en op grond van een analyse van de inkomenstrajecten waarbinnen toekenning respectievelijk afbouw van subsidie plaatsvindt, was het mogelijk om tot de volgende globale kwantificering van het cumulatieveverschijnsel te komen.

- Per 1 januari 1977 vielen 770.000 echtparen en alleenstaanden onder de bejaardenziekenfondsverzekering en 27.000 bejaarde echtparen kwamen in aanmerking voor een reductie op de vrijwillige ziekenfondsverzekering. Aangenomen mag worden dat vrijwel alle bejaarden met een inkomen beneden f. 23.500) daarboven betaalt men de volledige vrijwillige premie) van deze reductieregelingen gebruik maken.

- In het subsidiëtijdvak juli 1974 — juni 1975 was 47% van de ontvangers van huursubsidie 65 jaar of ouder. Houden we dit percentage ook voor 1976/77 aan dan kan het aantal bejaarden dat huursubsidie ontving, worden geraamd op ca. 170.000. Op grond van het feit dat de concentratie van het totaal aantal toekenningen in de laagste inkomensgroepen zeer groot is, kan worden geconcludeerd dat vrijwel alle bejaarden, die huursubsidie ontvangen ook in aanmerking komen voor de reductie op de ziekenfondspremie. Diegenen, waarvoor zowel de ziekenfondspremie als de huursubsidie inkomensafhankelijk zijn en waarvoor dus het probleem van de cumulatie van marginale druk een knelpunt kan vormen, bevinden zich met hun inkomen in het interval f. 16.500 - f. 23.000. Het gaat hier om maximaal 10 à 20.000 gevallen.

- Cijfers over gezinshulp aan bejaarden dateren van voor de invoering van het aan het inkomen gekoppelde retributiesysteem in 1976. In 1973 ontvingen 88.000 bejaarden gezinsverzorging. Uit een onderzoek in 1972 is bekend dat gedurende een bepaalde week in dat jaar het bestand 53.000 bejaarden bevatte, waarvan 80% reeds langer dan 6 maanden hulp ontving in verband met bejaard zijn of langdurige ziekte (14). Bij een toeneming van 5% per jaar kan het aantal bejaarden dat in 1976 langdurig hulp ontving worden gesteld op ca. 60.000. Daar staat tegenover, dat het aantal uren hulp per week laag is, gemiddeld 7 uur. Inkomensafhankelijkheid van de retributie bij hogere inkomens zal daarom niet vaak voorkomen (zie voetnoot bij tabel 1). Voor de categorie bejaarde ontvangers van gezinshulp geldt, althans indien langdurig en meer dan enkele uren per week gezinshulp wordt genoten, dat de marginale effecten van de retributie gezinsverzorging en de premie ziekenfondsverzekering zullen samengaan beneden een inkomen van ca. f. 23.500. Om hoeveel gevallen het hier gaat is niet exact aan te geven, omdat een verdeling van de hulpverlening over de inkomensklassen ontbreekt. Omdat de meerderheid der bejaarden een jaarinkomen heeft beneden f. 23.500 kan toch globaal worden gesteld dat het samengaan van beide regelingen op ca. 50.000 gevallen betrekking zal hebben en altijd zal plaatsvinden in het inkomensafhankelijke traject. Er zij overigens op gewezen, dat het cumulatievraagstuk minder dringend is, naarmate de hulpverlening van kortere duur is.

- Drievoudige cumulatie van huursubsidie, retributie gezinsverzorging en reductie op de premie ziekenfondsverzekering zal betrekking hebben op globaal 15.000 bejaarden. Inkomensafhankelijkheid van deze drie regelingen tegelijkertijd kan optreden in interval f. 16.500 - f. 23.500. Gezien de concentratie van de ontvangers van huursubsidie in de lagere inkomensklassen mag worden aangenomen, dat het hier een gering aantal betreft.

Samenvatting aantallenanalyse

In onderstaande tabellen 7 en 8 wordt voor gezinnen met kinderen resp. voor bejaarden een samenvatting gegeven van het aantal toekenningen per regeling (op de hoofddiagonaal) en een benadering van het aantal gevallen waarin cumulatie

van regelingen bij één huishouden kan optreden (links en rechts van de hoofddiagonaal). Hierbij is onderscheid gemaakt tussen het totaal aantal cumulatievegevallen (links van de diagonaal), resp. dat gedeelte van het totaal waarbij tevens van inkomensafhankelijkheid sprake is (rechts van de diagonaal). Het verschil tussen beide wordt gevormd door de groep van ontvangers met een inkomen, dat lager is dan het inkomen waar de afbouw in de regelingen begint.

Tabel 7. Aantallen subsidie-ontvangers ($\times 1.000$). Gezinnen met kinderen

	RST	TSK	HS
RST	102	2	1
TSK	20	237	5
HS	5	10	80

Tabel 8. Aantallen subsidie-ontvangers ($\times 1.000$). Bejaarden

	HS	ZF	GV
HS	170	15	5
ZF	160	800	50
GV	20	50	60

Er zij op gewezen dat enkele van de in de tabel vermelde aantallen op een globale manier moesten worden berekend. Dit geldt het sterkst voor de groep van bejaarden. De cijfers geven wel de orde van grootte aan.

Evaluatie

Door het verstrekken van tegemoetkomingen (zoals individuele huursubsidies en rijksstudietoelagen) worden de bestedingsmogelijkheden voor de lage en middeninkomens verruimd. Omdat deze tegemoetkomingen inkomensafhankelijk zijn, leiden zij ertoe dat de inkomensverschillen voor de betrokkenen belangrijk worden verkleind. Dit kan aanleiding geven tot spanningsverschijnselen.

Een ander (uiteraard wel hiermee samenhangend) effect is dat voor individuele inkomenstrekken die een subsidie ontvangen de marginale druk toeneemt. Om een aantal redenen is hier het nodige voorbehoud op zijn plaats (aard van de subsidie, vertraging in en wijze van inkomensafhankelijkheid, tijdelijkheid).

Het nivellerend effect van de subsidies moet o.i. niet alleen geanalyseerd worden door optelling van marginale effecten, maar ook interpersoneel door na te gaan in welke mate de verticale inkomensverdeling door de subsidieregelingen is gewijzigd.

In dit artikel is veel aandacht geschonken aan de omvang van de bevolkingsgroep, die zich met de gevolgen van de inkomensafhankelijke tegemoetkomingen voor de marginale druk en de verticale inkomensverdeling ziet geconfronteerd. M.b.v. het beschikbare cijfermateriaal over de verdeling van de bedragen, die via dit subsidiestelsel worden overgedragen, en door een vergelijking van de - per regeling afwijkende-voorwaarden waaronder dit gebeurt, was het mogelijk tot een globale kwantificering te komen. Voor een goede analyse dienen hier twee mogelijkheden te worden onderscheiden:

- a. de mogelijkheid dat subsidies uit hoofde van een of meer regelingen bij één inkomenstrekker of gezin cumuleren met belasting- en premiedruk (van belang voor de interpersonele benadering);
- b. de mogelijkheid dat deze cumulatie tevens plaatsvindt in dat inkomensinterval waar afbouw van de verstrekte subsidies actueel is (van belang voor de marginale benadering).

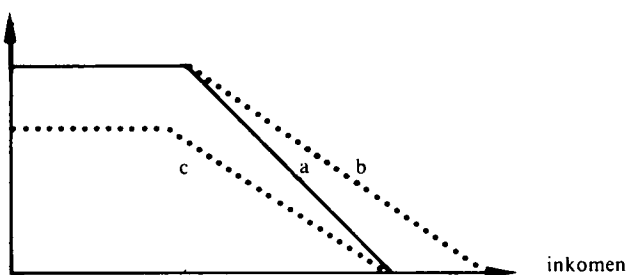
Blijkens onze berekeningen is in ieder geval voor de gezinnen met kinderen de kans dat deze mogelijkheden zich voordoen gering te noemen. Dit geldt uiteraard het sterkst

voor de tweede mogelijkheid. Niettemin brengt analyse van de inkomenseffecten aan het licht dat voor degenen die van een of meer regelingen gebruik maken, knelpunten — zo men wil onbillijkheden — kunnen ontstaan. De oorzaak van het optreden van deze knelpunten is voor een belangrijk deel gelegen in de korte inkomenstrajecten, waarover inkomensprijsen in het algemeen van toepassing zijn.

In verband daarmee is het zoeken naar algemene oplossingen voor de problemen die de bestedingsverruimende en inkomensafhankelijke subsidies teweeg brengen in de sfeer van de marginale druk en de interpersonele verdeling van netto-inkomens, weinig zinvol (zie figuur 1). Zo is bijv. het verlengen van de inkomenstrajecten waarover inkomensprijsen in het algemeen van toepassing zijn, met als gevolg dat de afbouwpercentages kunnen dalen, praktisch onhaalbaar. De financiële consequenties daarvan zouden, wanneer tevens de bestedingsmogelijkheden voor de subsidiënten uit de laagste inkomensgroepen in stand moeten worden gehouden, aanzienlijk zijn.

Verlaging van de dalingspercentages zou eveneens tot stand kunnen worden gebracht door de maximale subsidies op een lager niveau vast te stellen. Hiertegen bestaan echter eveneens bezwaren, omdat daardoor het doel van de regelingen, een zodanige en gerichte bestedingsverruiming dat gewenste bestedingscategorieën binnen bereik van de lagere inkomensgroepen worden gebracht of binnen bereik blijven dan wel dat andere bestedingen worden veilig gesteld, voorbij wordt geschoten.

Figuur 1
subsidie

- a. huidige situatie;
- b. verlaging van het afbouwpercentage d.m.v. verlenging inkomensafhankelijke traject;
- c. idem d.m.v. verlaging maximale subsidie.

In de grafiek worden de twee geschetste theoretische opties voor een algemene oplossing gestyleerd in beeld gebracht. Wil men via methode b of c een substantiële verlaging van het kortingspercentage realiseren, dan zal men al snel stuiten op budgettaire resp. inkomenspolitieke randvoorwaarden. Het zoeken naar een algemene oplossing wordt bovendien bemoeilijkt door het feit dat de groep waar zich specifieke problemen voordoen, zo gering is. Wellicht is meer soelaas te verwachten van enige aanpassingen in de regelingen afzonderlijk. De door de regering voorgenomen wijzigingen in het studiefinancieringssysteem (zie voetnoot 6) is hiervan een voorbeeld. Voor de groep van bejaarden waar m.n. door het grillige verloop in de ziekenfondspremie evidente onbillijkheden in de verticale inkomensverdeling bestaan, zou een herstructurering van het bejaardenziekenfonds al veel verlichting kunnen brengen (zie voetnoot 9).

Een ander aangrijpingspunt bestaat in de wijze waarop thans aan de inkomensafhankelijkheid in de beschouwde regelingen is vorm gegeven. Omdat deze regelingen toch min of meer los van elkaar tot stand zijn gekomen, bestaat er in dit opzicht weinig eenvormigheid. Zo wordt ter vaststelling van de draagkracht een grote verscheidenheid aan inkomensmaatstaven gehanteerd. Het onderlinge verband tussen die maatstaven is gecompliceerd, vooral als gevolg van de progressieve belastingheffing, de premiegrenzen in de sociale

verzekeringen en de individueel bepaalde factoren, die het belastbaar inkomen beïnvloeden. Het gezamenlijk effect op de hoogte van de subsidies van een verschil in dan wel toeneming van ongeacht welke van de maatstaven wordt hierdoor ondoorzichtig en min of meer onvoorspelbaar.

Ook de wijze waarop het subsidie-element in de prijs van de gesubsidieerde goederen en diensten wordt verminderd wanneer het inkomen toeneemt, loopt per regeling sterk uiteen. Procentuele en trapsgewijze verminderingen komen voor. Bij de trapsgewijze methode bestaat het gevaar, dat het marginale percentage in bepaalde gevallen hoger uitvalt dan in eerste instantie gemiddeld zou mogen worden verwacht op basis van de lengte van de inkomenstrapjes en de subsidievermindering per trapje. Vooral bij het samengaan van ZF en HS voor bejaarden, of TSK en HS voor gezinnen met kinderen kunnen betrekkelijk kleine inkomensverschillen relatief grote gevolgen voor de hoogte van de subsidies teweegbrengen.

Door een betere coördinatie tussen de regelingen lijkt het mogelijk om onbillijkheden van het systeem van bestedingsverruimende tegemoetkomingen te verminderen en van hun (cumulatieve) werking te vergroten (10). In dit verband zou kunnen worden gedacht aan het inschakelen van een centrale instantie, die elke wijziging in de bestaande regelingen toetst op mogelijke ongewenste samenloop van marginale effecten met andere inkomensgebonden subsidies. Ook voorstellen voor nieuwe inkomensafhankelijke regelingen zouden aan die instantie dienen te worden voorgelegd. Een meer principiële keuze t.a.v. de maatstaf, waarop de toekenning berust, zou ertoe kunnen bijdragen dat aan die coördinatie op bevredigende wijze concreet vorm kan worden gegeven.

Ervan uitgaande, dat het teweegbrengen van grote verschuivingen in individuele inkomensposities onhaalbaar en ongewenst is, moet wel worden beseft, dat de overgang op een uniforme draagkrachtnorm geen problemen oplost, maar ze alleen duidelijker zichtbaar maakt. Uit een oogpunt van betere coördinatie en onderlinge afstemming evenwel moet het hanteren van één uniforme maatstaf beschouwd worden als een voorwaarde.

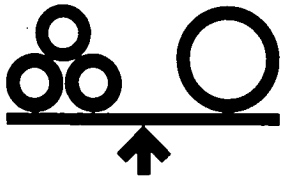
Wel zij er nogmaals op gewezen dat eventuele oplossingen die via een betere afstemming te bereiken zijn, evenals de beoordeling van de knelpunten, zal moeten plaatsvinden tegen de achtergrond van de centrale doelstelling van de regelingen: het verstrekken van inkomensverruimende tegemoetkomingen aan de lager betaalden.

L. J. M. van den Ende
H. G. van Gemert

Geraadpleegde publikaties.

- 1) Drs. E. N. Kerzman, Inkomenshuren en marginale tarieven, *ESB*, 23 oktober 1974.
- 2) Drs. G. Nootboom, Inkomensprijsen, *ESB*, 28 april 1976.
- 3) A. J. Pol, Het reële promotievoordeel van werknemers (1 + II), *ESB*, 16 en 23 juni 1976.
- 4) Tax and poverty, *The Economist*, 24 juli 1976.
- 5) Prof. Dr. Th. Stevers, Dalend werkloosheid vrome wens, *De Volkskrant*, 22 september 1976.
- 6) Raad van Overleg Middelbaar en Hoger Personeel, *Balans van een inkomensbeleid*, 1976.
- 7) Dr. W. Drees, De rijksuitgaven andere dan die voor sociale voorzieningen, *ESB*, 27 oktober 1976.
- 8) Dr. Ir. H. Priemus en C. T. J. Lucassen, *Individuele huursubsidie. Evaluatie van een instrument van volkshuisvestingsbeleid*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1977.
- 9) Drs. C. H. I. M. Walenkamp, Geïntegreerde marginale tarieven, *ESB*, 12 januari 1977.
- 10) Prof. Dr. C. Goedhart, Hoe collectief is de collectieve sector?, *Openbare Uitgaven*, februari 1977.
- 11) CNV-rapport inkomensverdeling, april 1977.
- 12) Geïntegreerde marginale tarieven, *Openbare Uitgaven*, augustus 1977.
- 13) Diverse kamerstukken (Handelingen, nota's, brieven).
- 14) CBS, *Statistiek van de gezinsverzorging en gezinshulp*, 1973.

10) Zie ook de rede van minister Boersma bij de opening van de internationale conferentie over de inkomensverdeling van de Internationale Economy Association op 18 april j.l. in Noordwijk.

De betalingsbalans: enkele ontwikkelingen

DRS. Z. J. HOLLESTELLE*

De forse vermindering van het overschot op de lopende rekening op transactiebasis in de eerste helft van dit jaar ten opzichte van zowel de eerste als tweede helft van vorig jaar, was één van de meest opmerkelijke ontwikkelingen die zich de laatste tijd hebben voorgedaan. Het overschot dat in de eerste en tweede helft van 1976 nog bijna f. 3 mrd. respectievelijk f. 3,7 mrd. bedroeg, viel terug tot ca. f. 350 mln. Het verloop van het kapitaalverkeer met het buitenland was niet minder opmerkelijk. De aanzienlijke afvloeiing van middelen naar het buitenland, via de kapitaalrekening (excl. het bankenverkeer) verminderde immers van ca. f. 3,4 mrd. — zowel in de eerste als tweede helft van vorig jaar — tot ca. f. 1 mrd. dit jaar. Hieronder zal op de oorzaken daarvan worden ingegaan.

Tabel 1. Betalingsbalans op transactiebasis (× f. mln.)

	1976 I a)	1977 I a)	mutatie
1. lopende rekening	2.956	343	-2.613
— handelsbalans	1.775	-495	-2.270
— diensten- en inkomensbalans			
vervoer	2.414	2.127	-287
schadeverzekering	-118	-93	25
reisverkeer	-844	-1.292	-448
kapitaalopbrengsten	-650	208	858
overheid	-157	-64	93
overige diensten en inkomens	536	-48	-584
2. kapitaalrekening (exclusief bankenverkeer)	-3.431	-1.054	2.380
waarvan o.a.			
— directe investeringen b)	-235	-1.756	-1.521
— effectentransacties	-935	2.820	3.755
— overige korte en lange kredietverlening private sector	-1.816	-1.720	96

a) 1e halfjaar.

b) Incl. kredietverlening binnen concernverband.

Bron: CBS.

Tabel 2. Export en wereldhandel (% volume)

	1967 t/m 1973	1974	1975	1976	1977
Wereldhandel	10	4	-2	13	4
Export	13	2	-4,5	12,5	0

Bron: CPB.

Tabel 3. Export naar de EG (volume, %)

	1976	januari t/m mei (1), juni (2); juli (3), augustus (4) 1977 a)
West-Duitsland	20,3	3,2 (4)
Engeland	8,2	7,8 (3)
Frankrijk	15,2	9,5 (2)
Italië	19	5,6 (1)
België	19	5,4 (1)
Nederland	12,5	-1,5 (3)

a) Procentuele mutatie t.o.v. de overeenkomstige periode van 1976.

Bron: CBS, officiële statistieken per land.

Alvorens over te gaan tot een nadere beschouwing van de oorzaken die aan deze ontwikkelingen ten grondslag lagen, wordt in tabel 1 aangegeven, waar zich de belangrijkste mutaties hebben voorgedaan.

De lopende rekening

Handelsbalans

De teruggang (tabel 1) van het overschot op de lopende rekening wordt in belangrijke mate bepaald door de verslechtering van de handelsbalans. Vooral de sterke daling van het groeitempo van de export in de eerste helft van dit jaar was hier debet aan. Het ziet er naar uit dat het exportvolume voor het vierde achtereenvolgende jaar langzamer zal groeien dan het volume van de voor ons land relevante wereldhandel.

De *Macro Economische Verkenning 1978* 1) voert hiervoor een aantal argumenten aan. Naast specifieke factoren als de slechte gang van zaken in de scheepsbouw en de niet meer toenemende export van aardgas zijn dat vooral het trage conjunctuurherstel in West-Europa en de appreciatie van de gulden.

Een vergelijking met de overige EG-landen (voor zover dat mogelijk is) toont aan dat de vertraging in het exportvolume hier sterker is geweest dan elders, terwijl bijvoorbeeld de appreciatie van de D-mark toch in dezelfde orde van grootte heeft gelegen als van de gulden.

Het Nederlandse bedrijfsleven heeft in de huidige situatie van onderbezetting en lage rentabiliteit blijkbaar geen effectieve politiek kunnen voeren, gericht op handhaving van marktaandelen door middel van prijsconcessies, niet-tegenstaande het feit, dat verloren gegane marktaandelen in het algemeen slechts met grote financiële offers kunnen worden heroverd.

Indien het niet lukt de concurrentie-

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de Amro bank.
1) MEV 1978.

positie te verbeteren, zal de structurele 2) verbetering van de handelsbalans, zoals die zich sinds het begin van de jaren zeventig heeft voorgedaan, omslaan in een verslechtering. Voor 1977 en 1978 behoeft nog geen verbetering te worden verwacht, ook al zou er in de sfeer van de lonen worden gematigd; daarvoor is meer tijd nodig. Bovendien is het maar de vraag of de continue appreciatie van de gulden t.o.v. de concurrenten gedurende de laatste jaren al volledig in onze concurrentiepositie is uitgekristalliseerd.

Diensten- en inkomensbalans

Aanzienlijke mutaties (tabel 1) deden zich ook voor op de diensten- en inkomensbalans. De verslechtering van de post vervoer met per saldo f. 300 mln. valt waarschijnlijk toe te schrijven aan de vertraging in de internationale conjunctuur en draagt als zodanig een tijdelijk karakter. Het toenemende tekort op de toeristenbalans is in ieder geval structureel van aard. Bedroeg het tekort in 1973 nog ca. f. 600 mln., in 1976 was dat al opgelopen tot bijna f. 2,2 mrd. De verslechtering van per saldo f. 450 mln. in de eerste helft van dit jaar t.o.v. dezelfde periode van 1976 wijst erop dat deze ontwikkeling doorzet. De omslag in de sector overige diensten en inkomens van ruim een half miljard gulden positief naar enkele tientallen miljoenen negatief is voornamelijk toe te schrijven aan de zogenaamde overige particuliere diensten waaronder transitio- en driehoeks zaken vallen. Deze teruggang zal derhalve in belangrijke mate een conjunctureel karakter dragen. Uitvoering van werken en technische dienstverlening leverden daarentegen (per saldo f. 200 mln.) meer op.

Een opmerkelijke metamorfose onderging de kapitaalopbrengstenbalans. De toestroming bedroeg uit dien hoofde f. 208 mln., hetgeen t.o.v. de eerste helft van vorig jaar een verbetering inhield van per saldo ca. f. 850 mln. Een en ander houdt onder meer verband met de stijgende opbrengst uit deelnemingen die na het grote tekort in 1975 een geleidelijk herstel overeenkomstig de conjuncturele ontwikkeling te zien heeft gegeven. In welke mate het overschot zal worden beïnvloed door de langzamerhand op gang komende coupon-

betalingen aan het buitenland als uitvloeisel van de omvangrijke kapitaalimport in de sfeer van de obligaties met name in het tweede kwartaal van dit jaar, moet nog worden afgewacht.

Het overschot op de dienstenbalans, dat in de periode 1961 t/m 1965 nog ca. 6,6% van het netto nationaal inkomen bedroeg, neemt voortdurend af. De laatste jaren ligt het op ongeveer de helft van voornoemd percentage. Een verdere daling is de komende jaren niet uitgesloten. Naast conjuncturele verbeteringen waardoor posten als vervoer, transitiohandel enz. per saldo kunnen verbeteren, neemt het tekort op de toeristenbalans voortdurend toe. Dit laatste geldt tevens voor de secundaire inkomens, hetgeen onder meer wordt veroorzaakt door de toenemende kapitaalexport in het kader van de ontwikkelings samenwerking. Per saldo zal het overschot m.b.t. de technische dienstverlening en uitvoering van werken geleidelijk toenemen. De opnamecapaciteit van landen in het Midden-Oosten is echter beperkt en de concurrentie is hevig. Grote onzekerheid bestaat er t.a.v. de kapitaalopbrengstenbalans. Houdt het buitenland de Nederlandse obligaties in zijn bezit, dan is een structurele vermindering van het saldo op deze rekening niet uitgesloten. Worden al deze factoren in de beschouwing betrokken dan zal in het gunstigste geval het overschot op de dienstenbalans in 1978 gehandhaafd blijven.

De kapitaalrekening (excl. bankenverkeer)

Het effectenverkeer

De kapitaalimport uit hoofde van het effectenverkeer met het buitenland nam in de eerste helft van dit jaar per saldo toe met f. 3,75 mrd. t.o.v. de overeenkomstige periode van vorig jaar. De grootste omslag trad op in het obligatieverkeer, waar tegenover een netto uitstroming van f. 649 mln. in de eerste helft van 1976 een netto instroming van f. 1,94 mrd. in de eerste helft van dit jaar stond. De omslag in het aandelenverkeer met het buitenland was weliswaar geringer, maar met f. 1,17 mrd. toch aan de forse kant. De animo van buitenlanders met name Duitsers en

Zwitsers voor Nederlandse obligaties kan in belangrijke mate worden verklaard uit het toenemende rente-écart tussen de kapitaalmarkten van Nederland en West-Duitsland in de loop van het jaar. Begin dit jaar bedroeg dat voor overheidsobligaties nog ca. 1%, aan het einde van het tweede kwartaal was dat opgelopen tot ca. 1¼%.

Bij de publicatie van het teleurstellende saldo op de lopende rekening in de eerste helft van dit jaar vreesde men voor een afstoting van guldenbeleggingen. De keuzemogelijkheden van buitenlandse beleggers om hun liquiditeiten in relatief harde valuta te beleggen zijn echter beperkt, terwijl ook de relatief hoge rente in Nederland een belangrijke positieve factor was. De belangstelling voor guldenbeleggingen is weliswaar afgenomen, maar van afstoting van Nederlands papier is geen sprake. Het ziet er echter niet naar uit, dat uit hoofde van het effectenverkeer middelen blijven toestromen in het tempo, waarin dat in het eerste halfjaar is gebeurd.

De directe investeringen (incl. kredietverlening binnen concernverband)

In de eerste helft van vorig jaar vloeide uit hoofde van de directe investeringen per saldo f. 235 mln. naar het buitenland, terwijl dat in dezelfde periode van dit jaar opliep tot f. 1,75 mrd., na in de tweede helft van 1976 ca. f. 1,5 mrd. te hebben bedragen. De oorzaak van deze zeer omvangrijke kapitaalexport — die de laatste jaren eerder toe- dan afneemt — hangt waarschijnlijk samen met de afnemende investeringsgeneigdheid in ons land.

Tabel 4 toont aan dat de directe investeringen van Nederlandse bedrijven in het buitenland op een relatief hoog niveau blijven. Enerzijds speelt hier de toenemende internationalisatie van het bedrijfsleven een rol, anderzijds de geringe winstmogelijkheden in ons land. De belangstelling voor de EG-landen is zeer groot. In 1976 vloeide ruim f. 1 mrd. naar deze groep landen. In de eerste helft van dit jaar was dat f. 820 mln. De belangstelling voor de VS blijkt uit het feit dat sinds 1974 meer dan f. 2,1 mrd. in dat land werd geïnvesteerd. De belangstelling van Amerikaanse bedrijven voor ons land is overigens nog groter, zodat in 1975 en 1976 te zamen per saldo ruim f. 400 mln. ons land instroomde. In de eerste helft van 1977 vloeide echter per saldo f. 236 mln. naar dit land terug.

Tabel 4. Directe investeringen en investeringsquote van bedrijven

	1965 t, m 1969	1970 t, m 1974	1975	1976	1977 a)
Nederlandse directe investeringen in het buitenland b)	1,4	1,6	1,6	1	1,3
Buitenlandse directe investeringen in Nederland b)	1	1,5	1,2	0,3	0,1
Investeringsquote van bedrijven c) (vaste activa, excl. woningen)	15,3	13,8	11,8	10,8	11,1

a) Raming Amro bank op basis van gegevens over het 1e halfjaar.

b) Incl. kredietverleningen binnen concernverband; als percentage van het BNP.

c) Investeringsquote van bedrijven in vaste activa (excl. woningen); als percentage van het BNP.

Bron: CBS, CPB.

2) Op de flatterende ten gevolge van het op gang komen van de export van aardgas en het terugvallen van de investeringen in vaste activa zal hier niet worden ingegaan.

Duurdere energie niet compenseren?

DR. K. ZIJLSTRA

Al enige tijd wordt in kranten en periodieken een twistgesprek gevoerd over de vraag of een prijsstijging van energie door een navenante loonsverhoging gecompenseerd moet worden of niet. In *ESB* van 21 september jl. heeft Dr. A. A. de Boer nogmaals gepoogd aannemelijk te maken, dat de tegenstanders van zo'n compensatie, zoals de hoogleraren Klaassen en Paelinck en Drs. Uitermark, een denkfout begaan.

Ogenschijnlijk is met het voorstel om de BTW op aardgas te verhogen een mondsnoerend argument in de schaal gelegd. Men heeft immers al eerder afgesproken, dat prijsstijgingen door BTW-verhoging buiten de compensatie behoren te blijven. Wordt het voorstel zonder meer aanvaard, dan is meteen ook de compensatie van de baan. Maar de dubbele bodem van die afspraak wordt zichtbaar wanneer men zich realiseert, dat ook bij een „gewone” prijsstijging de extra baten voor verreweg het grootste deel bij de overheid terecht komen. Als het zin heeft om in

dat geval over wel of niet compenseren te praten, heeft het dat ook wanneer het om een prijsverhoging via de BTW gaat.

De voorstanders van het niet-compenseren wijzen erop, dat duurder wordende energie een normaal begeleidingsverschijnsel is van toenemende schaarste. Het zou dan ook onjuist zijn de vraagverminderende werking van het prijsmechanisme door volledige compensatie teniet te doen. In deze redenering past ook, dat men de werkgevers in gemoede niet zou kunnen belasten met iets, waar ze part noch deel aan hebben. Doet men dit toch, dan vraagt men erom, dat het wordt doorgeschoven, met een extra prijsverhoging als resultaat.

De tegenstanders betogen, dat de koopkrachtvermindering, die uit onvolledige looncompensatie resulteert, zich niet noodzakelijkerwijs op energie hoeft te richten. Het kan best zijn, dat op andere bestedingen wordt bezuinigd. Bovendien mag, volgens die opvatting, schaarste niet als voorwendsel worden

gebruikt om de trekkers van de laagste inkomens met een vermindering van het reële inkomen op te schepen.

De prijstheorie kan ons helpen de discussie wat te stroomlijnen. Elke prijsverhoging heeft een substitutie-effect en een inkomenseffect. Bij een hogere prijs raakt de nieuwe iso-uitgaevenlijn een lagere isonutscurve. Het inkomenseffect is dan het „oversteken” naar die lagere isonutscurve, bij een in gedachten gelijk blijvende prijsverhouding 1). Het substitutie-effect is wat er aan verschuiving in de samenstelling van de vraag overblijft.

Op energie toegepast vertoont het substitutie-effect bijzondere trekken. Weliswaar kan ook energie in beperkte mate door andere goederen worden vervangen zonder dat het welbehagen eronder lijdt, maar die vervanging is praktisch altijd indirect. Strikt genomen kan

1) Terminologie ontleend aan Prof. F. Hartog, *Hoofdlijnen van de prijstheorie*, 1976, blz. 25 e.v.

De aanzienlijke daling van de buitenlandse directe investeringen in Nederland gaat gepaard met een voortdurende daling van de nationale investeringsquote. Hoewel de investeringen van bedrijven zich in de eerste helft van dit jaar krachtig herstelden, geven de conjuncturele vooruitzichten, de concurrentiepositie en het gevaarlijk lage rentabiliteitsniveau weinig hoop. De prognose van het CPB m.b.t. de investeringen van bedrijven in 1978 lijkt tegen deze achtergrond te optimistisch. Dit geldt te meer daar vooral de invoering van de Wet op de investeringsrekening op 1 januari a.s. als verklarende grootheid is genomen, terwijl van deze vorm van stimulering op korte termijn slechts een marginale invloed mag worden verwacht. Zolang de relatieve concurrentiepositie van het bedrijfsleven niet aanzienlijk verbetert, hetgeen voorlopig niet aannemelijk lijkt, zal de kapitaalexport uit hoofde van directe investeringen in

en van het buitenland per saldo eerder toe- dan afnemen.

Samenvatting en conclusie

Sinds 1972 is de handelsbalans aanvankelijk sterk verbeterd. Daar de diensten- en inkomensbalans structureel in een overschotpositie verkeert, ontstonden aanzienlijke overschotten op de lopende rekening van de betalingsbalans. Hoewel de netto toestroming van liquiditeiten t.g.v. deze overschotten voor een deel werd gecompenseerd door een netto uitstroming in het kapitaalverkeer, was de liquiditeitscreatie uit hoofde van het verkeer der niet-monetaire sectoren in de jaren zeventig zeer aanzienlijk. Daarin is vorig jaar enige verandering gekomen. Het forse overschot op de lopende rekening werd praktisch gecompenseerd door een afvloeiing via het kapitaalverkeer (excl. bankenverkeer).

Door de teleurstellende ontwikkeling van de export, de aanzienlijk toenemende tekorten op de toeristenbalans en de op gang komende couponbetalingen aan het buitenland zal het overschot op de lopende rekening dit jaar gering zijn. De kapitaalexport via de directe investeringen zal per saldo eerder toe- dan afnemen. Het effectenverkeer zal per saldo voor een aanmerkelijk geringere kapitaalimport zorg dragen. Behoudens omvangrijke op ons land gerichte „leads and lags” zal de liquiditeitscreatie uit hoofde van het verkeer der niet-monetaire sectoren met het buitenland dit jaar beperkt blijven.

Ook voor het komende jaar is een minder omvangrijke liquiditeitscreatie via het buitenland te verwachten dan in de jaren 1970-1975, hetgeen op zich zelf een positieve bijdrage kan zijn tot het door de centrale bank nagestreefde terugdringen van de liquiditeitsquote.

Z. J. Hollestelle

immers bijna geen enkel ander goed de rol van energie rechtstreeks overnemen 2). Alleen wanneer men de complementaire energie-omzettende of energieverbruikende duurzame goederen vervangt door goederen met een hoger rendement of door goederen, die de binnenkomende energie doelmatiger „doorgeven”, is een soort substitutie mogelijk.

Welnu, of men compenseert of niet, dit indirecte substitutie-effect blijft hetzelfde. Het enige verschil, dat tussen compenseren en niet-compenseren blijft bestaan, vloeit voort uit het inkomenseffect. Wanneer men de prijsstijgingen van energie uit de index haalt of de BTW verhoogt, daalt het reële inkomen en dat kan neerslaan in een lager energieverbruik. Maar of dat inderdaad ook gebeurt en voor hoeveel, hangt af van de vorm van de onderliggende isonutscurven. Naarmate energie in het relevante gedeelte van de indifferentiekaart gemakkelijker kan worden gesubstitueerd, heeft men er meer kans op, dat bij een vermindering van het reële inkomen het energieverbruik zal dalen.

Iets dergelijks geldt ook voor het substitutie-effect. Met name een vlakke isonutscurve zal de indirecte vervanging van energie door duurzame kapitaal- of verbruiksgoederen bevorderen.

Wat de prijstheorie betreft pleit dus alleen een stuk inkomenseffect — namelijk voor zover het zich richt op energie — voor niet-compenseren van duurder wordende energie. Maar daar moeten we wel aan toevoegen, dat het zeer wel mogelijk lijkt door doelgerichte publieke marketing die isonutscurven van vorm te laten veranderen en zo het effect te vergroten.

Samen met de omstandigheid, dat de macro-economische ruimte te klein lijkt voor compensatie van prijsverhogingen, die van „buiten” komen, zou dat voldoende grond kunnen zijn om een schone BTW-verhoging toe te passen c.q. energie uit de index te halen. Dat betekent niet, dat het niet-compenseren rigoureuus tot op de laagste inkomensniveaus moet worden doorgevoerd. Er is zelfs een voor de hand liggende mogelijkheid om die inkomens geheel of grotendeels voor koopkrachtverminderingen te vrijwaren en dat is een verschuiving binnen de gas- en elektriciteits-tarieven. Door het vastrecht af te schaffen en de prijzen per m³ of per kWh op te trekken tot rond het peil van de kleinste afname kan men flinke verhogingen van de gemiddelde energieprijzen voor huishoudelijk verbruik verwezenlijken zonder dat de kleine afnemers meer hoeven te betalen. Wanneer later de rek eruit is kan men aan progressieve tarieven denken, zoals ze trouwens voor gas in sommige Italiaanse steden al bestaan.

Bij ons wijzen ook nu al enkele tekenen in die richting. Sedert een paar jaar

stijgen ook in Nederland de aardgas-prijzen sterker naarmate de jaarlijkse afname hoger is. Bij de laatste tariefwijziging steeg bijvoorbeeld in Rotterdam de aardgasprijs rond 6% voor afnemers met één of twee gaskachels, maar met 11% of meer voor verbruikers met centrale verwarming 3).

Mits gepaard gaand met nivellering van de tarieven is er dus wel wat voor te zeggen verhogingen van energieprijzen niet te compenseren. Een ongeschoonde verhoging van de BTW lijkt zo gek nog niet, maar dan behoort de extra opbrengst wel aan energiepolicies te worden besteed.

K. Zijlstra

2) Daarom heeft energie in directe zin een substitutie-elasticiteit van nagenoeg 0 ten opzichte van alle andere goederen.

3) Een opmerkelijke bijzonderheid is, dat de eerstgenoemde afnemer, met een jaarverbruik van ongeveer 1.200 m³, sinds 1969 maatgevend is in het pakket voor de gezinsconsumptie, hoewel de tweede, met een verbruik van meer dan het dubbele, nu veel representatiever is. Dat gaat waarschijnlijk volgend jaar veranderen.

Naschrift

Isonutscurven en vishengels

In de kritische kanttekeningen van Dr. Zijlstra lopen twee problemen door elkaar, die verwant zijn, maar die ik voor de duidelijkheid wil scheiden.

In de eerste plaats is er het algemene probleem of men gegeven een prijsstijging voor energie, al dan niet moet compenseren. Daarbij komt de vraag aan de orde, of compensatie het vraagverminderend effect teniet doet. Deze problemen kwamen aan de orde in een artikel in *NRC Handelsblad*, gevolgd door een discussie met Drs. P. J. Uitermark 1).

In de tweede plaats is er de vraag, of men een niet-compenseerbare prijsverhoging mag veroorzaken op grond van energiepolitieke overwegingen. Dit probleem vormde de kern van de *Energiekroniek* in *ESB* van 21 september 1977.

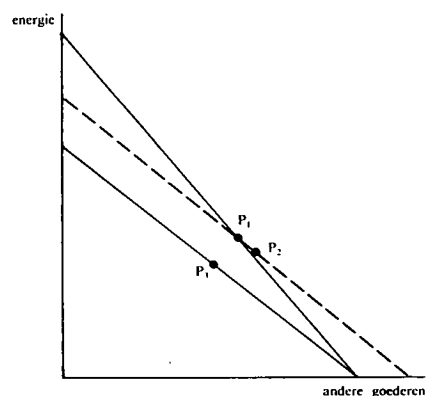
Om te beginnen enige theoretische opmerkingen. Bij het eerste probleem is het de vraag wat er gebeurt, als men bij prijsverhoging compenseert. Er is dan volgens Zijlstra een substitutie-effect; het verschil tussen compenseren en niet-compenseren ligt in het inkomenseffect. Het substitutie-effect zou gering zijn, het inkomenseffect zoals dat doorwerkt in de vraag naar energie, is het eigenlijke vraagverminderende effect als gevolg van niet-compenseren.

Eerst een detail voor de duidelijkheid.

In de methode van Hicks, waarnaar Zijlstra, als ik het goed zie, verwijst, is het substitutie-effect een verschuiving van de isokostenlijn langs de oorspronkelijke isonutscurve. Daarop volgt dan het inkomenseffect als een horizontale verschuiving naar het raakpunt aan de nieuwe, lager liggende isonutscurve. Bij de methode van Slutsky 2) bestaat het substitutie-effect in het kantelen van de isokostenlijn met het oude raakpunt als draaipunt, gevolgd door de parallelle verplaatsing die het inkomenseffect vertegenwoordigt.

De duidelijkheid is er mee gediend dat wij uitgaan van de methode van Slutsky. Het substitutie-effect, de kanteling van de isokostenlijn dus, is dan identiek met gecompenseerde prijsverhoging 3). Het inkomenseffect vertegenwoordigt het niet-compenseren 4).

In de figuur is P₁ het oorspronkelijke raakpunt, P₂ het punt waar men belandt bij gecompenseerde prijsverhoging. P₂ geeft ook het substitutie-effect bij niet-gecompenseerde prijsverhoging. In dat geval is de weg P₂ naar P₃ het inkomenseffect.

Als de prijscompensatie het vraagverminderend effect van een prijsverhoging teniet zou doen, zouden P₁ en P₂ op dezelfde hoogte liggen, terwijl P₃ een merkbaar lagere positie zou innemen. Dit lijkt mij ook aan de hand van dit figuurtje moeilijk waar te maken.

Men kan echter in de praktijk nauwe-

1) A. A. de Boer, *Energiebeleid: niet staren op gasfornuizen*, *NRC Handelsblad*, 14 juli 1977, gevolgd door een ingezonden brief van Drs. P. J. Uitermark, 29 juli 1977 met een weerwoord mijnerzijds in genoemd blad van 1 augustus 1977.

2) Hartog, loc. cit., blz. 30 e.v.

3) Het aardige hierbij is, dat men bij deze kanteling (gecompenseerde prijsverhoging) op een hogere isonutscurve uitkomt. Dat is overigens niets anders dan het bekende effect, dat een index bij (ingrijpende) prijsveranderingen moet worden gecorrigeerd door aanpassing van het consumptiepakket aan de nieuwe omstandigheden. Die correctie werkt indexverlagend.

4) Zie bijvoorbeeld Lipsey en Steiner, *Economics*, New York, 1972, blz. 143.

lijks zinvol kwantitatieve conclusies trekken uit het isolijnenspel. Het consumentengedrag wordt erg gebrekkig door isonutcurven weerspiegeld; het wordt bepaald door prijsverhoudingen, maar ook door milieu en gewoonte en in zekere mate door inkomensschommelingen. In geringe mate, meent Van Meerhaeghe 5), die in dit verband met instemming Mishan citeert die de theorie van de isonutcurven een overbodige franje aan het middel van de economische analyse noemt. Hoe het zij, het beeld van isokostenlijnen die zich bewegen tussen starre isonutcurven is weinig realistisch.

Met enige voorzichtigheid gehanteerd is echter de benadering van Zijlstra wel verhelderend. Wat deze theorie betreft — ik amendeer nu een stelling van Zijlstra — is alleen een stuk inkomenseffect, voor zover zich dat richt op energie, relevant voor de vraag naar de invloed van niet-compenseren. Dit geldt per definitie. Over de vraag of dit effect groot is wordt geen uitsluitel gegeven en zelfs dan blijft de vraag, of het voor niet-compenseren pleit, nog geheel open.

Wel is duidelijk, dat het effect van niet-compenseren altijd gaat via een inkomenseffect. Als meer goederen in het geding zijn kan het niet-compenseren van één van die goederen nooit gericht zijn op het beïnvloeden van de vraag naar juist dat goed. Dit eist een nadere toelichting.

Het tweedimensionale beeld suggereert ten onrechte ééndimensionale causaliteiten. Als energie niet en andere goederen wel gecompenseerd worden, veranderen ook de kosten van de groep „andere goederen”. Het resultaat ligt dan tussen P_2 en P_3 in. Met andere woorden: als de prijs van een groot aantal artikelen in het geding is, betekent het buiten de compensatie houden van een deel van die goederen *altijd* een inkomenseffect, dus een vermindering van het reële loon, of energie nu wel of niet tot de groep gecompenseerde goederen behoort. De consument bespaart nu *niet* selectief volgens het patroon van de berekening die voor de gedeeltelijke compensatie is gebruikt. Met andere woorden: men kan geen verbindingslijn leggen tussen het al dan niet compenseren van de prijsverhoging *voor een bepaald goed* en de invloed, die de uiteindelijk mate van uitholling van het

reële loon heeft op het verbruik van juist dat goed. Noch de stelling, dat een vraagverminderend effect teniet wordt gedaan door compensatie, noch de mening dat alleen het inkomenseffect een vraagverminderende werking heeft, kan aan de hand van een elementaire theoretische beschouwing met behulp van isonutcurven worden waargemaakt. Hoe groot het effect van een prijsverhoging is op de vraag en in hoeverre dat effect wordt gecompenseerd bij volledige compensatie kan men alleen peilen als men erin slaagt het marktgedrag van de consument te beschrijven in de situatie, zoals die zich in de praktijk voordoet.

Mijn postbode heeft hierover zo zijn eigen mening. Hij is net aan een nieuwe vishengel toe, maar daar zal wel niet veel van komen met die nieuwe gasprijzen. Misschien zal hij de thermostaat wat lager draaien, dat weet ik niet. Maar betekent dat nu, dat hij de thermostaat weer in de oorspronkelijke stand terug zal draaien als de volgende loonronde meevalt? Welnee, hij koopt die vishengel. Of die meevaller nu voortvloeit uit het feit, dat de prijsverhoging van energie toch gecompenseerd is, dan wel een gevolg is van het besluit om toch maar de koffieprijs te compenseren, zal hem een zorg zijn. Dit laatste geldt, mutatis mutandis, ook als hij reageert op een tegenvallende loonronde.

Ten aanzien van de eerste vraag blijft voor mij het argument tegen compensatie dat deze de werking van de prijs *teniet* zou doen dan ook een onbewezen volkssprookje. Een gecompenseerde prijsverhoging zal *wel* effect hebben op lange termijn, voor zover de prijsverhoudingen de toekomstige keuze met betrekking tot energiebezuinigende installaties, isolatie en dergelijke beïnvloeden. Ten slotte: de gecompenseerde prijsverhoging treft de verspiller harder dan de gemiddelde verbruiker die model stond voor de berekening. Was dat niet wat we wilden? Misschien is een gecompenseerde prijsverhoging van energie al met al zo gek nog niet!

Maar zelfs als het substitutie-effect klein en het effect van inkomensverlaging groot zou zijn, wordt daarmee uiteindelijk mijn argumentatie tegen de BTW-verhoging niet aangetast. De tweede vraag was immers, of men een niet gecompenseerde prijsverhoging mag

hanteren met het argument dat men zo energiebesparingen kan afdwingen. Zelfs als dit als gevolg van het uithollen van het reële loon zou kunnen, zou het in het licht van de argumenten die ik in mijn artikel aanvoerde, niet mogen. Ik meen overigens dat een aantal opmerkingen van mijn opponent mijn kritiek eerder ondersteunen dan aantasten. Beiden menen wij, dat de postbode buiten schot moet blijven. Verder zijn wij het erover eens, dat een uitholling van het reële inkomen plaatsvindt. Deze slaat *ten dele* terug op energie, bevestigt Zijlstra. Dit deel van het effect als argument gebruiken, omdat het andere effect, de terugslag op andere bestedingen, zo mooi is meegenomen in verband met het standpunt dergenen die de macro-economische ruimte te klein achten voor volledige compensatie, blijft voor mij een onaanvaardbare vorm van politiek bedrijven. De werknemers moeten hun strijd om hun reël inkomen te verdedigen nu voeren op twee fronten: aan de ene kant de loononderhandelingen, aan de andere kant de verkapte loonmaatregelen die worden verpakt in energiepapier.

In feite is mijn kritiek uiteraard geïnspireerd door onbehagen met de hele methode en ik dacht dat ik daarin niet alleen stond. Drs. L. van der Geest heeft in *ESB* betoogd, dat het hele systeem van compensatie eigenlijk op de helling moet 6). Ook Drs. Uitermark heeft, als ik het goed zie, nogal wat bezwaren 1). Van der Geest pleit voor degressieve compensatie waarbij de kleine man niet meer de klappen opvangt en Zijlstra preferereert in de energiesector progressieve tarieven om diezelfde kleine man buiten schot te houden. Als we het daarover eens zijn, wat zullen we dan nog van achter onze schrijfbureaus twisten over een BTW-verhoging die energiepolitiek gesproken niets om het lijf heeft? Laten we die postbode toch zijn vishengel gunnen!

A. A. de Boer

5) M. A. G. van Meerhaeghe, *Economie, een kritisch handboek*, Leiden, 1970, blz. 102.
6) L. van der Geest, *Automatische overcompensatie*, *ESB*, 27 juli 1977, blz. 701.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Dr. W. J. de Ridder: Liquiditeitsanalyse en liquiditeitsbeleid in de onderneming.
H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1977, 190 blz., f. 42,50.

Deze dissertatie is — globaal geschetst — opgebouwd uit een voornamelijk hypothetische, normatieve verhandeling over het liquiditeitsprobleem van de onderneming (waarvan achtereenvolgens de korte-termijn- en middellange-termijnaspecten worden besproken) en een wat impressionistisch-empirisch getinte beschouwing van de mogelijkheden om op basis van gepubliceerde jaarstukken de conclusies uit het eerste gedeelte na te lopen.

Ik zal in deze recensie de hoofdstukken na elkaar de revue laten passeren. In het eerste hoofdstuk tracht de auteur aan te tonen dat zijn studie hoog nodig was, omdat de Nederlandse bedrijfseconomen die tot nu toe zich met het onderwerp hebben beziggehouden, er weinig van begrepen, althans weinig van gemaakt hebben. Ter ondersteuning van zijn betoog geeft De Ridder diverse citaten van de gewraakte auteurs, waarbij ik me niet aan de indruk kan onttrekken dat deze citaten vaak wat al te onafhankelijk van hun oorspronkelijke context worden geparafraseerd. Daardoor komen sommige auteurs een beetje te naïef uit de verf. Een duidelijke omissie in zijn schets acht ik het volstrekt buiten beschouwing laten van de opvattingen en denkbeelden van originele schrijvers als N. J. Polak en J. L. Meij. Met name de beschouwingen van Meij ter zake van het begrip dynamische liquiditeit boden reeds drie decennia geleden inzichten die De Ridder meent op eigen kracht te hebben opgediept. De verschillende dimensies van het liquiditeitsbegrip zoals: tijdsduur/het tijdsverloop, waarschijnlijkheid/onzekerheid, en kosten/rentabiliteit zijn en waren ook zonder werk van De Ridder reeds algemeen bekend. Wel kan men de auteur toegeven dat deze kennis nog niet op symbolische en formele wijze in modellen was geordend.

In zijn eigen woorden samengevat houdt De Ridder's studie zich bezig met a. de uitwerking van de doelstellingen van de onderneming die gelden met betrekking tot de liquiditeit en solvabiliteit in een geïntegreerd financieel beleid en met b. de mogelijkheid deze financiële begrippen te beoordelen aan de hand van het jaarverslag van de onderneming (blz. 7).

De studie komt in hoofdstuk 2 moei-

zaam op gang. Er worden diverse begripsindelingen en -onderscheidingen geschetst, terwijl scherpe definities niet of nauwelijks worden geformuleerd. Bij voortgezette bestudering wordt in latere hoofdstukken geleidelijk aan duidelijk wat de auteur in zijn tweede hoofdstuk heeft willen zeggen. Dit geldt zowel voor de begrippen: operationele financiële activiteiten (blz. 10), als ook voor de onderscheiding tactiek versus strategie, welke laatste — bij nader inzien — meer te maken heeft met een indeling in korte termijn en middellange termijn dan met de krijgskundige originelen (vgl. blz. 19). Ook de definities van het begrip project, en het wel zeer cruciale begrip liquiditeitsstroom, doen een groter beroep op de welwillendheid van de interpreterende lezer dan in een wetenschappelijk werk gewenst is.

Het derde hoofdstuk biedt een parafraserende weergave van ideeën van Beranek inzake theoretisch mogelijke samenhangen tussen vermogenskosten en optimale voorraadgrootte, respectievelijk tussen crediteurenpolitiek en vermogenskosten. Mijns inziens had met een simpele verwijzing naar het werk van Beranek kunnen worden volstaan.

In hoofdstuk 4 wordt een model van de z.g. tactische operationele en financiële beslissingen ontwikkeld. De auteur schuwt daarbij de abstractie niet. Verbanden tussen voorraadkosten en omzet, waarvan in het vorige hoofdstuk omstandig kromlijngheid was bewezen, worden op blz. 45 met een klap weer gelinealiseerd, omdat zulks het inzicht zou bevorderen in de liquiditeitsproblematiek en voorts de oplossing van het model vergemakkelijkt. Niet alleen de doelstellingsfunctie, doch ook de productierelaties worden tot een opmerkelijke eenvoud gereduceerd. Het betalingsgedrag van afnemers/debiteuren is een datum in het model, enzovoort. (Op blz. 51 is een storende fout geslopen in de definitie van het symbool h . Bedoeld zal zijn de reciproke van wat er staat. De fout werkt door in het getallenvoorbeeld op blz. 102 en volgende, waarin niet geldt $h = 0,25$ doch $h = 4$). Het model beoogt een situatie te beschrijven, waarin — in het kader van een gegeven „strategisch beleid”, met behulp van de LP-techniek — een simultane afstemming plaatsvindt

van ontvangsten en uitgaven uit hoofde van z.g. operationele activiteiten en korte-termijnfinancieringsactiviteiten, alsmede aan te tonen dat in dit geheel van beslissingen een marginale vermogenskostenvoet op impliciete wijze wordt gedetermineerd.

In het vijfde hoofdstuk worden strategische beslissingen in een in grote trekken aan Weingartner ontleend model afgebeeld en in hoofdstuk 6 vindt vervolgens een integratie van tactische en strategische beslissingen plaats. Bij de oplossing wordt gebruik gemaakt van het z.g. decompositie-principe van Dantzig en Wolfe. Lichtelijk verwarrend is, dat de globale beschrijving van de werking van deze oplossingstechniek (als element van de beslissingsvoorbereiding) op blz. 61 en 62 wordt voorgesteld als een iteratie in het feitelijke beslissingsproces, waardoor ten onrechte de indruk wordt gewekt dat de simultane bepaling der endogene variabelen van het statische model plaats heeft gemaakt voor een reeks successieve adapties in een dynamische realiteit.

Als vrucht van de analyse van de korte-termijnmodellen resulteert een afbeelding van de relatie tussen de marginale vermogenskostenvoet en de (strategische) liquiditeitsstroom (zijnde de som van netto-ontvangsten wegens operationele activiteiten en korte-termijn financiële transacties, die als verbindende schakel tussen enerzijds de tactische en anderzijds de strategische activiteiten wordt opgevat (blz. 20; blz. 94 e.v.)). „De tot dusver gegeven analyse stelt ons in de gelegenheid”, aldus de auteur, „het begrip elasticiteit van de liquiditeitsstroom te definiëren en wel als een toename van de liquiditeitsstroom, die het gevolg is van een toename van de marginale vermogenskostenvoet”. „Een grote elasticiteit duidt er op, dat relatief veel investeringsmogelijkheden in de korte-termijnsfeer aanwezig zijn en dat ook middelen kunnen worden onttrokken bij een geringe mutatie in de vermogenskostenvoet”.

Ten einde korte- en middellange termijnproblematiek te integreren, worden nog enkele aanvullende „moedige” veronderstellingen ingevoerd (blz. 97). De operationele kasstromen uit bestaande projecten worden geacht op zodanige wijze te zijn vastgesteld, dat de marginale vermogenskostenvoet in de tactische sfeer gedurende de verschillende perioden, die in het strategische model worden onderkend, constant zijn. Bovendien wordt verondersteld dat de elasticiteit van de liquiditeitsstroom in de loop van de tijd tot de planhorizon van het strategisch model, dezelfde hoedanigheid blijft behouden, d.w.z. constant blijft. De elasticiteit van de operationele kasstroom van nieuw te entameren projecten blijft buiten beschouwing. Ik betwijfel of de auteur zich de conclusies ter zake van de modellen van Beranek

(blz. 31) (eenmalige versus blijvende wijzigingen in de operationele kasstroom) wel voldoende heeft gerealiseerd.

Oplossing van het aldus geconstrueerde model leidt tot de bepaling van een z.g. optimale strategie (een samenhangende reeks beslissingen in de loop van de tijd) en een optimale ontwikkeling van de strategische liquiditeitsstroom. Vervolgens wordt in het kader van het strategische model het begrip liquiditeitsreserve gedefinieerd als het bedrag aan liquide middelen, dat op een bepaald moment in de planperiode beschikbaar kan komen en waarbij de marginale vermogenskostenvoet een nog juist acceptabele waarde aanneemt. De liquiditeitsreserve wordt opgebouwd geacht uit een drietal componenten (blz. 100):

1. de (positieve) additionele liquiditeitsstroom;
2. vermindering van de vermogensbehoefte ten gevolge van het afwijzen van „nieuwe” investeringsprojecten;
3. aantrekken van additioneel langetermijn- en permanent vermogen.

De auteur concludeert: „Traditioneel staat bij de bestudering van de liquiditeit het op tijd voldoen aan betalingsverplichtingen centraal. In de door ons voorgestane begripsbepaling komt ook het kostenelement naar voren”. Mijn advies aan De Ridder moge zijn de „traditionele” auteurs nog eens goed na te lezen.

Tot zover is slechts sprake geweest van een z.g. deterministisch model, waarin onzekerheid is uitgebannen. Het zevende en achtste hoofdstuk gaan over de ondernemingsliquiditeit onder onzekerheid.

Hoofdstuk 7 behandelt een zeer eenvoudig „gambler's ruin”-model voor één periode, waarin onder uitermate gestileerde voorwaarden de optimale omvang van de liquiditeitsreserve wordt verbonden met een optimale omvang van de schulden van een onderneming; optimaal in de zin van: gepaard gaande met de laagste kosten van de liquiditeitsreserve, gegeven (als autonome variabele) de kans op een kastekort, die de ondernemingsleiding bij haar besluitvorming nog juist acceptabel acht.

Hoofdstuk 8 tracht de behoefte aan liquiditeitsreserves te vangen in termen van een regeltechnisch model (zoals dat is ontwikkeld door o.a. Miller en Orr). Wat in dit hoofdstuk opvalt, is het overmatig en ongenueanceerde gebruik van de term „beleid”. Zodra er bijvoorbeeld een kasoverschot is dat een bepaalde drempelwaarde overschrijft, dan moet er een beleidsbeslissing worden genomen over de aanwending van het overschot. Het aantal te nemen beleidsbeslissingen is volgens De Ridder aan een maximum gebonden; dit maximum is dan (zie blz. 122) gedefinieerd als het aantal malen dat

er gemiddeld per periode beslissingen mogen worden genomen. (Deze definitie is niet geheel consistent, tenzij het aantal malen constant is op het maximum). Het maximum wordt overigens niet nader verklaard. De kastekorten en kasoverschotten worden vereffend in de sfeer van de liquiditeitsreserve. Doch ook deze liquiditeitsreserve is niet onuitputtelijk. Mocht de bodem van deze reserve in zicht raken, dan dienen er strategische beslissingen te worden genomen, waarvan ook het mogelijke aantal aan een autonome bovengrens is gebonden. In dit kader wordt, gegeven een doelstellingsfunctie, relevante waarschijnlijkheden en kostenfuncties, een optimale liquiditeitspolitiek en -strategie gedefinieerd.

In hoofdstuk 9 wordt de liquiditeit in verband gebracht met z.g. imperfecties van de vermogensmarkt, zij het slechts bij wijze van hypothese.

In de laatste hoofdstukken wordt geconcludeerd dat de jaarrekeningen van ondernemingen aan de externe analist in het algemeen geen uitsluitel kunnen geven over de omvang en kwaliteit van de liquiditeitsstromen en -reserve, laat staan over de elasticiteiten van deze grootheden. Nog minder is een buitenstaander in staat aan te geven in welke mate de onderneming een optimaal liquiditeitsbeleid heeft gevoerd (blz. 168). Immers, voor dit laatste is kennis van „alle” beschikbare alternatieven noodzakelijk. De studie wordt afgesloten met enkele beschouwingen over de z.g. ratio-analyse en een korte weergave van „in eigen beheer” uitgevoerd onderzoek inzake indirecte liquiditeitsmeting. De Ridder heeft op basis van

een niet-representatieve steekproef van bedrijfsgegevens (inzake werkkapitaalbehoefte, omvang van de operationele kasstroom, omvang van ondernemend en niet-ondernemend vermogen, winst + afschrijving en totaal vermogen), uit een drietal bedrijfstakken enkele exercities in de correlatierekening uitgevoerd. Nog afgezien van de teleurstellende resultaten, die men de auteur uiteraard niet mag verwijten, lijkt mij nogal slordig omgesprongen met causaliteits- en identificatieproblemen. In de weergave van de onderzoekresultaten is evenmin ge-rept van de belangrijke relatie tussen liquiditeit en vermogenskosten, die in het voorgaande met zoveel ijver was geconstrueerd.

Ik heb in deze recensie het boek op de voet gevolgd. Uiteraard ligt in een kritische beschouwing wat overdreven de nadruk op de elementen die voor verbetering vatbaar zijn, waardoor de vele positief te waarderen elementen niet geheel evenwichtig zijn uitgemeten. De indruk die ik aan de bestudering van deze dissertatie heb overgehouden, is evenwel deze: het moge dan al waar zijn dat de theorievorming in Nederland ter zake van de ondernemingsliquiditeit weinig operationeel hanteerbare resultaten voor de praktijk heeft opgeleverd, de studie van De Ridder heeft in deze situatie nog geen significante verandering kunnen brengen. Wel heeft hij, zoals reeds opgemerkt, een aantal begrippen en relaties formeel en theoretisch in het gelid gezet. Daarvoor mogen wij hem tenminste dankbaar zijn.

J. L. Bouma

J. Freear: Financial decisions in business. Accountancy Age Books, Prentice Hall, Londen, 1973, 211 blz., £ 2.

De boeken die in deze Engelse (d.w.z. in eerste instantie bedoeld voor doeleinden in Engeland) serie verschijnen, zijn in hoofdzaak geschreven om te ontkomen aan de ontoereikendheid van de Amerikaanse literatuur, zoals die, bij gebrek aan andere literatuur, gebruikt wordt in „advanced courses in accounting”. Deze literatuur is niet toereikend, omdat zij geplaatst is tegen een wettelijke en institutionele achtergrond welke geheel verschillend is van die van Engeland. Aldus het voorwoord.

Het eerste hoofdstuk („Models and objectives”) schetst het kader tegen de achtergrond waarvan het boek dient te worden gelezen. Zo moeten alle beslissingen op financieel gebied die in een onderneming worden genomen, hetzij direct, hetzij indirect, gericht zijn op het bereiken van het gestelde doel, nl. „the maximisation of the long run market price of the company's shares”. Tot een dergelij-

ke doelstelling wordt besloten, nadat afweging heeft plaatsgevonden met een uiteenzetting is gegeven (op wel zeer simpele wijze) over de theorieën van Marx en Cyert/March m.b.t. hun respectieve kijk op de onderneming als instituut in de samenleving.

De aard van de te behandelen problemen is overwegend „deterministisch”, d.w.z. er wordt afgezien van het bestaan van onzekerheid (m.u.v. hfst. 7). Tevens wordt het begrip „model” („a representation of a real-world-object or situation”) op summere wijze besproken. Freear gaat uit van een „model building approach”, omdat zo'n model een gesimplificeerd beeld van de werkelijkheid geeft, van alle niet (of niet erg) relevante factoren wordt geabstraheerd en het zodoende eenvoudiger is de te nemen beslissingen op hun (mogelijke) gevolgen te beoordelen.

De begrippen „time value of money”,

„opportunity costs” en „cash flow” worden in hoofdstuk 2 („The investment decision”) besproken. Wat betreft het begrip „cash flow”, dit wordt gedefinieerd als het verschil tussen toekomstige additionele ontvangsten en uitgaven welke kunnen worden toegewezen aan het in beschouwing genomen investeringsalternatief. Additioneel wil in dit verband zeggen toegevoegd aan de netto-ontvangsten van de onderneming als geheel. De vraag of al dan niet tot investeren kan worden besloten, wordt beantwoord met behulp van slechts twee criteria uit de hele range van beoordelingsmethoden, nl. de netto-contante-waarde-methode en de interne rentevoet.

Deze behandeling van de investeringsselectie met een „cash flow”-begrip dat rust op de gedachte van de differentiële ontvangsten en uitgaven, sluit een didactische opzet uit, die gebaseerd is op „netto-ontvangsten” die alleen worden gegenereerd door het investeringsalternatief zelf, gevolgd door een behandeling van complementaire of concurrerende investeringsprojecten (zie bijv. J.L. Bouma, *Leerboek der bedrijfseconomie*, deel II, De theorie van de financiering van ondernemingen, blz. 181 e.v.).

„The stock market” beschrijft de werking van de beurs te Londen als een perfecte markt waar de prijs van effecten tot stand komt. Tevens komen aan de orde bronnen van financiële informatie (*Financial Times*, *Guardian* enz.), ratio-analyse en een drietal theorieën over het verloop van prijzen van aandelen, nl. de „fundamental, chartist and random-walk theory”.

Hoofdstukken 4 en 5 behandelen de bronnen waaruit vermogen kan worden geput, zoals handels- en bankkrediet, factoring, leasing (korte en middellange termijn) en obligaties, aandelen en ingehouden winst (lange termijn).

Hoofdstuk 6 („The new issue market”) beschrijft op grond van welke overwegingen een keuze kan worden gemaakt uit de verschillende manieren waarop (additioneel) vermogen kan worden aange-trokken, het tijdstip waarop en de prijs waartegen.

In „Portfolio decisions” (hoofdstuk 7) wordt als veronderstelling aangenomen dat de belegger zodanig wil investeren dat, uitgaande van risico-afkeer, de verwachte opbrengst zo hoog mogelijk is. Omdat niet alle voor het beslissingsproces relevant geachte data op zekerheid berusten, wordt aandacht besteed aan het begrip „waarschijnlijkheid” (s-verdeling of kansverdeling). Met behulp van deze verdeling kan de verwachte waarde van elk investeringsalternatief worden berekend. De risico-afkeer van de belegger vindt zijn uitdrukking in de waarde van de standaarddeviatie van de netto-ontvangsten van elk alternatief. Daar op deze manier moet worden geselecteerd op basis van twee (mogelijke) strijdige doeleinden („to minimise risk” en „to

maximise return”) wordt het begrip „indifferentiecurve” ingevoerd, op grond waarvan tot een eenduidige beslissing kan worden gekomen. Het bovenstaande wordt nu toegepast op één speciaal investeringsalternatief, nl. de portfolio: één pakket samengesteld uit diverse effecten. De vraag luidt dan: in welk pakket effecten ga ik beleggen? De verwachte waarde van de portfolio wordt gedefinieerd als het gewogen gemiddelde van de opbrengst van alle in het pakket opgenomen effecten, met de geïnvesteerde bedragen (op basis van aanschafprijs of op basis van beurskoers? — JD) per „soort-effect” als gewicht. „The risk of the portfolio” wordt gebaseerd op de uitkomst van een formule waarin naast de gewogen standaarddeviaties ook de correlatiecoëfficiënt van de opbrengsten van de „soorten effect” A en B is opgenomen. Met behulp van het bovenstaande, waarvan de nadelen door Freear ook worden besproken, kan voor elke mogelijk in aanmerking komende portfolio de opbrengst en het risico worden bepaald. Deze waarden worden in een assenstelsel opgenomen, waarin indifferentiecurven van de belegger zijn getekend: een eenduidige oplossing is dan mogelijk.

Hoofdstuk 8 is vnl. gewijd aan de theorie van Modigliani en Miller. In „Merger decisions” (hoofdstuk 9) worden motieven besproken op grond waarvan het samengaan van ondernemingen kan zijn gebaseerd, zoals defensieve overwegingen omdat men „bang” is voor overname door derden, marktoverwegingen, werkgelegenheid, groei door overnemingen. Tevens wordt aandacht besteed aan wettelijke bepalingen (te vergelijken met onze SER-fusiegedragscode) die in acht moeten worden genomen bij het samengaan van ondernemingen.

Na deze opsomming in kort bestek van de inhoud van het boek nog enige aanvullende opmerkingen. Het Engelse cachet dat aan dit boek zou zijn meegegeven is van beperkte omvang, omdat de behandelde onderwerpen niet specifiek zijn voor de Engelse situatie. Ernstiger is echter het ontbreken van een rode draad door dit boek; het is een aaneenschakeling van willekeurige onderwerpen. Deze omissie doet zich des te meer gevoelen bij de mate van diepgang in de behandeling. Zo komt het ons niet evenwichtig voor in één boek van beperkte omvang „contant maken” en „portfolio analyse”, onderwerpen met verschillende moeilijkheidsgraad, te behandelen. De zwakte van dit boek zit dan ook meer in datgene wat ontbreekt.

Besluiten wij met een positieve opmerking dan constateren wij dat datgene wat in het boek geboden wordt, zonder uitzondering helder en duidelijk is uiteengezet, mede doordat gebruik wordt gemaakt van uitgekende en van alle opsmuk ontdane voorbeelden.

J. Dijkma

Dr. J. E. Andriessen: Economie in theorie en praktijk. Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1976, vijfde herziene druk, bewerkt door Dr. R. Schöndorff en Drs. N. Cohen, deel 1, 261 blz., f. 22,50, deel 2, 397 blz., f. 29,50.

De vorige druk van dit bekende leerboek werd uitvoerig besproken in *ESB* van 21 februari 1973 door Drs. L. Hoffman. Het boek is thans in twee delen gesplitst. Deel 1 bevat behalve de inleiding en een korte historische terugblik, de macro-economie, de problemen van groei en ontwikkeling en het geld. Deel 2 behandelt de micro-economie, de economische politiek en de internationale economische betrekkingen. Het boek is met een aantal onderwerpen uitgebreid en is waar nodig geactualiseerd. Achter op de flap staat een citaat uit de recensie in *ESB*: „goed verzorgd: gemakkelijk leesbaar, duidelijke grafieken, veel actuele statistieken, uitvoerige literatuurlijst en zakenregister”. De recensent voegde daaraan nog toe: „Ondanks de korte paragrafen is het boek door de verhalende vorm weinig systematisch. Dit bevordert de leesbaarheid, maar komt de didactiek niet steeds ten goede”.

J. M. W. Binneveld en H. H. Vleesen-beek: Medische Faculteit Rotterdam. Analyse van een experiment. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1976, 290 blz.

Studie over de eerste 10 jaren van de Medische Faculteit Rotterdam.

CBS: Gieterijen 1974. Produktiestatistieken. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1977, 22 blz., f. 6,75.

CBS: Rijwiel- en motorrijwielindustrie 1975. Produktiestatistieken, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1977, 24 blz., f. 6,75.

esb

Mededeling

Studiebeurs Albert Heijn

Ook dit jaar stelt Albert Heijn weer een studiebeurs ter beschikking, groot f. 15.000, met het doel de ontvanger daarvan in staat te stellen een studie te maken van de vraagstukken waarvoor goederen en/of diensten distribuerende bedrijven worden gesteld. Gegadigden dienen zelf het onderwerp van studie te bepalen. Het Comité van Keuze dat aan de Raad van Bestuur van Ahold NV een voordracht voor toekenning van de studiebeurs doet, is als volgt samengesteld: Prof. Dr. A. I. Diepenhorst te Rotterdam, A. Heijn te Vogelenzang, Prof. Dr. F. de Roos te Amstelveen, Prof. Dr. G. M. van Veldhoven te Udenhout.

Inlichtingen en aanmelding: Secretariaat van de Raad van Bestuur van Ahold NV, Ankersmidplein 2, Zaandam.